

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ ВИХОВАННЯ
ЛАБОРАТОРІЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО ТА МОРАЛЬНОГО
ВИХОВАННЯ

***Формування у підлітків
національно-культурної
ідентичності
у загальноосвітніх
навчальних закладах***

***(констатувальний етап
дослідження)***

Київ – 2017

ББК 74.200.506

Ф79

Формування у підлітків національно-культурної ідентичності у загальноосвітніх навчальних закладах (констатувальний етап дослідження): науково-методичний посібник / авт. кол. за заг. кер. К. О. Журби. – Черкаси: ЧОПОПП, 2017. – 83с.

Рецензенти:

Назаренко Г. А., доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник, проректор з науково-методичної роботи КНЗ «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради»

Сойчук Р. Л., кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії і методики виховання Рівненського державного гуманітарного університету

У науково-методичному посібнику висвітлено теоретичні аспекти проблеми формування у підлітків національно-культурної ідентичності у загальноосвітніх навчальних закладах, розроблені колективом співробітників лабораторії громадянського та морального виховання Інституту проблем виховання НАПН України (І.Д.Бех, К.О.Журба, І.М.Шкільна), а також представлено методику констатувального етапу дослідження означеної проблеми.

ВСТУП

I. АКТУАЛЬНІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ. Формування у підлітків національно-культурної ідентичності є проблемою державної ваги і національної безпеки з огляду на анексію Криму, військові дії на Донбасі, які стали можливі через маргінальні настрої та національну невизначеність значної частини молоді з півдня і сходу України. Виклики, перед якими стоїть наша країна, як то: відстоювання власної територіальної цілісності, становлення політичної нації, зростання ролі власної причетності і відповідальності за долю України вимагають уваги до виховання підростаючого покоління та актуалізують формування у підлітків національно-культурної ідентичності. Актуальність формування національно-культурної ідентичності обумовлена необхідністю осягнення й засвоєння національно-культурних цінностей українського народу, історичної пам'яті, збереження національної аутентичності та традицій. Водночас, формування національно-культурної ідентичності має здійснюватися на основі рівноправного діалогу з усіма етносами і народами, які проживають на теренах України і спрямовуватися на згуртування української нації, створення сприятливих умов для їх розвитку. Важлива роль у цьому плані відводиться позакласній діяльності загальноосвітньої школи, яка володіє відповідними виховними можливостями.

Про необхідність активізації уваги до формування у підростаючого покоління національно-культурної ідентичності йдеться в Законах України “Про освіту”, “Про культуру”, “Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті”, Указі Президента «Про пріоритетні заходи щодо сприяння зміцненню національної єдності та консолідації українського суспільства, підтримки ініціатив громадянськості у цій сфері», Постанови Верховної Ради “Про вшанування героїв АТО та вдосконалення національно-патріотичного виховання дітей та молоді”, у Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 р., Проекті Концепції гуманітарного розвитку України на період до 2020 року, Концепції українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді в умовах сучасних модернізаційних змін; Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 рр.

У зарубіжних програмах та документах ЮНЕСКО основна увага акцентується переважно на культурних здобутках (Конвенція ЮНЕСКО про значення культурної спадщини для суспільства (2005), Конвенція ЮНЕСКО про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження (2010), де пріоритетними є проблеми ідентифікації та національно-культурної ідентичності молоді у європейських країнах, вивченню культурного ресурсу та міжкультурного діалогу). Широку підтримку на теренах ЄС, здобула Програма культурної освіти, розроблена National Advisory Committee on Creative and Cultural Education (NACCCE) in England (2013), в якій основна увага приділяється вивченню традиційної і сучасної культури країни у взаємозв'язках та різних проявах. На пострадянському просторі національно-культурна ідентичність формується зазвичай у системі патріотичного виховання, про що свідчать: Государственная программа патриотического воспитания граждан Российской Федерации на 2016-2020 гг., Стратегическая программа Казахстан – 2030, Республиканская программа патриотического воспитания молодежи в Беларуси (2009).

Важливими чинниками, які впливають на процес формування національно-культурної ідентичності зростаючої особистості є з одного боку глобалізаційні процеси, а з іншого – рухи за збереження своєї аутентичності; відірваність значної частини населення від національного ґрунту та зорієнтованість виключно на радянські чи західні цінності та зразки поведінки, системна криза українського суспільства, невизначеність національної ідеї, відсутність реформ і позитивних зрушень.

Серед негативних чинників у вихованні національно-культурної ідентичності підлітків варто визначити інформаційну війну та військову агресію РФ по відношенню до України, де особливий акцент був зроблений на:

- російськомовному населенні, відлученому від української мови;
- перекручуванні історичних фактів та запереченні автентичності української мови та культури та самого існування нації;
- боротьбу за утвердження російської мови як другої державної та витіснення української мови з Медіа-ринку;
- використанні політтехнологій та передвиборчих компаній з метою розмежування регіонів України, зіткнення інтересів на

основі різниці та поглиблення суперечностей;

- ностальгії за радянським минулим.

Усі зазначені чинники, спрямовані на нівелювання національних цінностей, виключення молоді з національно-культурного контексту, формування меншовартісної свідомості та самосвідомості по відношенню до інших культур, які борються за панівне становище на теренах України.

Формування національно-культурної ідентичності має опиратися на:

- історичну правду;
- історичну пам'ять;
- національні ідеали;
- національну гідність;
- національну самосвідомість;
- патріотизм.

Водночас стан виховної роботи у середній школі, зокрема щодо формування національно-культурної ідентичності, засвідчує її відставання від запитів сучасного суспільства. Зберігається традиційний і дещо застарілий підхід до діагностування й формування національно-культурної ідентичності в учнів середньої ланки школи.

Проведений аналіз наукових, методичних джерел і сучасних тенденцій, що склалися в теорії та практиці формування у підлітків національно-культурної ідентичності, виявив низку *суперечностей між*:

– об'єктивною потребою суспільства у формуванні національно-культурної ідентичності та недостатньою теоретико-методологічною обґрунтованістю її формування у підлітків;

– значним виховним потенціалом позакласної роботи ЗНЗ та його неефективним використанням у формуванні національно-культурної ідентичності у підлітків;

– потребою формування національно-культурної ідентичності та методичною нерозробленістю проблеми.

Отже актуальність, педагогічна значущість проблеми, виявлені суперечності та доцільність наукового пошуку шляхів її вирішення зумовили вибір теми дослідження: „Формування у підлітків національно-культурної ідентичності”.

II. ІДЕНТИЧНІСТЬ У РОЗВИТКУ «Я» ОСОБИСТОСТІ

Ідентичність – внутрішній, суб'єктивний стан особистості, у якому виражається усвідомлення нею себе як своєрідної стійкості особистості, як самототожності, переживання постійно наявного Я, його збереження. Зазначимо, що якраз переживання є досить важливою характеристикою особи стосовно її ідентичності. Оскільки ідентичність пов'язується з структурною цілісністю особистості, то її доцільно співвіднести з ідентифікацією. Відмітимо у цьому зв'язку, що остання настійливіше на даний час визначається як механізм і процес, що забезпечують формування ідентичності.

Вичленяючи тотожність «Я» особистості як основне призначення ідентичності, все ж слід узгодити її зі змінами, які відбуваються з особистістю у процесі безперервного розвитку. З цією метою Е. Еріксоном у науковий обіг було введено спеціальне поняття “его-ідентичність”. Це новий психосоціальний параметр, який з'являється у підлітково-юнацькому віці. Сутність його полягає у тому, що у цьому періоді у молодих людей виникає кардинально нова для них соціо-особистісна проблема – зібрати докупи знання про самих себе, які на даний час вони мають (які вони сини чи дочки, учні, спортсмени, хористи, учасники громадських об'єднань і т. д.) й інтегрувати ці багаточисельні образи себе в особисту ідентичність, яка представляє усвідомлення як минулого, так і майбутнього, яке логічно впливає з нього. Е. Еріксон підкреслює психосоціальну сутність его-ідентичності, звертаючи пильну увагу не на конфлікти між психологічними структурами, а швидше на конфлікти всередині самого его, і на те, як на нього впливає суспільство, особливо групи ровесників.

Отже, его-ідентичність можливо визначити наступним чином. Молодь, що зростає і розвивається, а також переживає внутрішні фізіологічні зміни, перш за все пробує укріпити свої соціальні ролі. Молоді люди інколи хворобливо, часто з допитливості проявляють занепокоєність тим, як вони виглядають в очах інших у порівнянні з тим, що вони самі думають про себе; а також тим, як поєднати ті ролі і звички, які вони культивували у собі раніше, з ідеальними прототипами сьогодення. Інтеграція, що з'являється у формі его-ідентичності – це більше, ніж сума ідентифікацій, набутих у дитинстві. Це сума внутрішнього досвіду, набутого на всіх

попередніх стадіях, коли успішна ідентифікація призводила до успішного врівноваження базових потреб індивіда з його можливостями. Таким чином, почуття его-ідентичності являє собою впевненість індивіда у тому, що його здатність зберігати внутрішню тотожність і цілісність узгоджується з оцінкою його тотожності й цілісності, які дають інші.

У цьому визначенні ідентичності можливо виділити три елементи. Перше: юнаки і дівчата мусять постійно сприймати себе внутрішньо тотожними самим собі. У цьому випадку в індивіда повинен сформуватися образ себе, який склався у минулому, і який поєднується з майбутнім. Друге: значущі інші люди теж повинні бачити тотожність і цілісність в індивіді. Це значить, що юним потрібна впевненість у тому, що сформована раніше внутрішня цілісність буде прийнята іншими людьми, значущими для них. У тій мірі, в якій вони можуть не усвідомлювати як свої Я-концепції, так і свої соціальні образи, їхньому почуттю самототожності можуть протистояти сумніви, боязкість і апатія. Третє: молоді люди мусять досягти зрослої впевненості у тому, що внутрішні і зовнішні плани цієї цілісності узгоджуються між собою. Їхнє сприйняття себе повинно підтверджуватися досвідом міжособистісного спілкування за допомогою зворотного зв'язку.

Формуванню ідентичності як елементу загального вікового розвитку особистості надається важлива роль. Згідно такого наукового бачення її розвиток полягає у переході від невизначеної ідентичності до визначеної, зрілої. На стадії невизначеної ідентичності особистість (звично у підлітковому віці), перед тим як свідомо вибрати (прийняти) власну ідентичність, переживає сумніви з приводу того, ким і чим вона є. Такий стан ідентичності забезпечує можливість ухилитися автоматичному включенню у соціальне середовище, дозволяє здійснити свідомий вибір. Причини сумнівів відносно наявної ідентичності і необхідність вибору звично пов'язують зі зміною соціальної ситуації та реальних позицій у соціальному середовищі і з необхідністю відповідати новим суспільним вимогам. У підлітковому віці побудова нової ідентичності здійснюється, перш за все, під впливом зміни конкретних зовнішніх обставин, а підліток у більшості випадків просто не може уже залишатися у рамках попередньої ідентичності.

Нездатність юних досягти особистої ідентичності призводить до так званої кризи ідентичності. Криза ідентичності, рольове зміщення,

частіше за все характеризується нездатністю вибрати кар'єру чи продовжити освіту. Багато підлітків, які страждають від специфічного для цього віку конфлікту, переживають принизливе почуття власної непотрібності й душевного розладу. Вони відчувають свою непристосованість, деперсоналізацію, відчуженість й інколи спрямовуються у бік “негативної” ідентичності – протилежній тій, що настійливо пропонують їм батьки і ровесники. Однак невдачі у досягненні особистої ідентичності не обов'язково прирікають підлітка на нескінченні поразки у житті. Він, зрештою, виховує в собі внутрішні сили для боротьби, яка супроводжуватиме все його життя.

Позитивна якість, яка пов'язана з успішним виходом з кризи підлітково-юнацького віку – це вірність як здатність молоді бути вірним своїм прихильностям і обіцянкам, не дивлячись на суперечності у її системі цінностей. Вірність – наріжний камінь ідентичності, вона представляє собою здатність юних приймати і дотримуватися моралі й суспільної ідеології як набору цінностей і норм, які відображають наукову, соціальну і політичну культуру. Ідеологія надає молодим людям спрощені, але чіткі відповіді на головні питання, пов'язані з конфліктом ідентичності: “Хто Я?”, “Куди я йду?”, “Ким я хочу стати?”.

Дослідники незалежно від приналежності до тієї чи іншої наукової школи вичленяють особистісну і національну ідентичність.

Термін “самоідентифікація” зустрічається у літературі значно рідше, ніж “ідентифікація”. Під самоідентифікацією доцільно розуміти спеціально організовану суб'єктом діяльність, метою якої виявляється саморозуміння, самототожність, самоприйняття, усвідомлення власної цілісності, унікальності, цінності, виявлення себе у світі за сформованого цілісного ставлення до нього. Самоідентифікація для досягнення своїх цілей підхоплює результати процесу ідентичності, спрямовуючи їх на організацію внутрішньої мотиваційної структури особистості.

Процес самоідентифікації завжди цілеспрямований, тому можливість реальної самоідентифікації правомірно вести мову тільки починаючи з підліткового віку, хоча зрозуміло, що її підґрунтя виникає дещо раніше, вже у 3-річному віці, з появою дитячої самостійності. Однак саме у підлітковому періоді підрастаюча особистість виявляється здатною вийти за межі самої себе, тобто рівень її самосвідомості дозволяє їй стати у відносно незалежну, власне суб'єктну позицію.

Процес ідентифікації повною мірою відображає соціальну сутність особистості, її суб'єктивну активність, спрямовану на доцільне перетворення оточуючої дійсності. Ідентифікація забезпечує міжособистісну й групову ідейно-ціннісну узгодженість, яка виступає механізмом подолання різноманітних конфліктів з метою збільшення ефективності спільної діяльності, підтримання духовно-моральних орієнтирів та певних змістовних інновацій. У взаєминах між суб'єктами ідентифікація сприяє також подоланню їхньої егоцентричної спрямованості, формує настанову на інтереси та самозначущість партнера. Таким чином, ідентифікація підвищує, з одного боку, інтелектуально-духовний потенціал особистості, а з іншого – потенціал суспільства у напрямі його згуртованості, вдосконалення, перспективності.

III. ВИКЛИКИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА ФАКТОРИ ДУХОВНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

Шлях до свободи і незалежності України лежить через виховання підростаючого покоління на основі цінностей україноцентризму та європоцентризму, на основі історичної правди і національної гідності. «Для народу, який не пропонує Світу національного доробку, а прагне бути лише реципієнтом чужих цінностей і надбань, у XXI столітті уготована єдина дорога – бути розчиненим і упокореним. Тому висока і благородна місія національної культури і освіти – оберігати й утверджувати Ідентичність Української Нації як фундаментальну цінність буття...» [23, с.8].

Однак, сьогодні можна відмітити виклики, які стоять перед сучасним вихованням і торкаються формування національно-культурної ідентичності і духовної безпеки нації.

Під духовною безпекою нації розумітимемо її гармонійне за формою й високо ціннісне за змістом світосприйняття, за якого кожен її член в залежності від власної специфіки вибудовує індивідуальну траєкторію життя і розвитку, що змінює навколишній світ за законами добра, любові та справедливості. При цьому має бути відсутнє маніпулювання свідомістю особистості, нав'язування утилітарних орієнтирів, пріоритетів.

У формуванні духовної безпеки української нації доцільно

вичленити два ключових фактори: внутрішній і зовнішній.

Ключовим внутрішнім фактором духовної безпеки нації виступає національна самоідентифікація, яка втілюється у почуттях-цінностях - «Я-Українець» - «Ми-Українці». Сутність цих почуттів-цінностей полягає у дієвій причетності особистості до своєї нації, до роду у широкому розумінні цього слова. Особистість має прийняти історичну естафету вищих духовних надбань нації, жити і діяти на їх основі та примножувати їх з урахуванням викликів теперішнього часу. Низький рівень цього фактору, коли не достатнє почуття єдиного національного роду, спричиняє недостатню консолідацію суспільства, низьку соціоцентрованість членів суспільства, за якої вони свідомо обмежують себе у суспільно значущих домаганнях, цілях, продуктивних способах удосконалення існуючої соціокультурної ситуації, їхню переважаючу Его-орієнтованість з відповідними утилітарними цінностями, перебільшення ролі міжрегіональної самобутності. У цьому сенсі означений фактор є системотвірним, і виховні зусилля повинні бути у першу чергу спрямовані на його оптимізацію.

Серед зовнішніх факторів на увагу заслуговують наступні:

- *Ідеологічний фактор*, який ставить за мету забезпечити громадян України, зокрема молодь від впливу ідеології інших держав, зацікавлених у формуванні своїх прихильників та розхитуванні з середини політичної ситуації в Україні. У цьому зв'язку важливою вбачається своєчасне забезпечення їхніх ключових цінностей : здоров'я, сім'ї, кар'єрного зростання, матеріального достатку, індивідуально і суспільно значущої самореалізації. На сьогодні є потреба у тому, щоб повернути українській ідеології її власні зміст, потенціал, історію, пантеон героїв і визначних діячів, переосмислити існуючий досвід і визначити новітні завдання подальшого розвитку нації, держави, суспільства.

Водночас слід зважати на те, що національна ідеологія формується разом із нацією, її духовним розвитком і становленням, що потребує уваги до виховного аспекту.

- *Ціннісна забезпеченість* є важливою складовою духовної безпеки, оскільки від цього чинника значною мірою залежить цілісність українського суспільства. Конфлікт цінностей тоталітарного та демократичного спрямування спостерігається не лише на рівні різних поколінь, а й різних регіонів, що є причиною активного просування РФ політичних сил, лояльних до окупантів.

Доведено, що духовні цінності виступають ознаками розвиненості будь-якої нації, без яких вона взагалі не може існувати. Нація, в якій нівелюються духовні цінності приречена на втрату державності і це лише справа часу. Тому за теперішніх умов важливою є активізація зусиль з підвищення духовного рівня української молоді, формування у неї стійкої системи глибоких морально-духовних цінностей, оскільки саме вони складають основу мотиваційної сфери як особистості, так і суспільства в цілому. Те, чим керується окрема особистість у своїй поведінці, діях, добре висвітлює її глибинну сутність. Якщо особистість чи суспільство сповідує високі гуманістичні цінності, то цілі і засоби її досягнення також будуть досить високими і гуманними. Тільки таким чином ми можемо досягнути поступового економічного, політичного й духовного піднесення нашої країни, оскільки ці сфери досить тісно переплетені і взаємозв'язані.

Релігійний фактор на сьогодні є потужним засобом впливу на українську молодь, яка перебуває у пошуку абсолютних цінностей. На цьому тлі Церква Московського патріархату, виконуючи замовлення Кремля, через проповіді та Боже Слово пропагує цінності «руського мира», стимулює сепаратистські настрої зневагу до української культури.

Спостерігається втрата єдності у православ'ї та прагнення України створити свою визнану помісну Церкву. Ці процеси породжують з боку МП посилення тиску на населення України, апелюючи до різних історичних, національно-культурних і політичних реалій. Відмінності у геополітичних орієнтаціях та інтересах церковників свідчить про їхню не стільки церковну, скільки політичну боротьбу за українську молодь.

Фактор історичної упередженості в зарубіжних і українських мас-медіа завдає удару по духовній безпеці української молоді, оскільки переконує їх у меншовартісності і вторинності української нації, її несаможитності, залежності від інших сильніших держав, які вирішують її долю. Тому на сьогодні важливим бачиться об'єктивне висвітлення історії України та її популяризація, увага до української мови, яка досі не має державної підтримки. Водночас така міфотворчість спостерігається і в Україні, що можна пояснити бажанням відмовитися від застарілих ідеологічних концепцій на користь нових, які більше відповідають історичним реаліям. Однак, на сьогодні надзвичайно важливо дотримуватися історичної правди. Всі

спроби прикрасити історію свого народу, навіть з найкращих патріотичних міркувань, як показує світовий досвід, мають зворотний ефект. Врешті-решт історична неправда стає очевидною, що болісно б'є по престижу країни.

Фактор маніпулювання свідомістю активно здійснюється через засоби масової інформації, різного роду інформаційні ресурси, які спотужним засобом впливу на молодь та використовуються різними країнами з метою впливу на неї, роздмухування сепаратистських настроїв, презирливого ставлення до своєї Батьківщини, її культурних здобутків. Ведення інформаційної війни Росією показало невміння протистояти російській агресії на інформаційному рівні, певну перевагу російськомовних ЗМІ в Україні, використання неправдивої чи напівправдивої інформації з метою домінування та пропагування ідей „руського мира”. Масована підміна національних архетипів масовою культурою є причиною відсутністю стійких моральних цінностей, зорієнтованістю на ціннісно-примітивну субкультуру, збіднення власного духовного світу.

Фактор естетико-ціннісної спрямованості є також складовою духовної безпеки, оскільки різного роду естетичні викривлення та орієнтація щодо споживання масової культури є причиною втрати національної своєрідності, втрати цінності життя у цілому. З огляду на те, що цей фактор є практичне втілення в культурному житті окремої людини, яка так чи інакше потребує духовного джерела, роль естетичного аспекту духовної безпеки у сучасних умовах зростає.

IV. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ПІДЛІТКІВ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

Проблема національно-культурної ідентичності висвітлена у наукових джерелах, зокрема, у концепціях С. Гантінгтона, Е. Гелнера, А. Етціоні, Е. Сміта, Ю. Хамбермаса, К. Хюбнера проблема національно-культурної ідентичності розглядається у межах неklasичної раціональності та зводиться до усвідомлення народом себе спільнотою, відмінною від інших, визначення „феномену національності”, „національного почуття”. З точки зору Л. Гудкова, І. Дубов, А. Здравомислова, В. Ільїна, В. Кувалдіна, В. Ядова, національно-культурні ідентичність найбільш інтенсивно формується в умовах глобалізації, державотворення. Представники української

діаспори Канади та США Н. Іриней, О. Кульчицький, Б. Цимбалістий, М. Шлемкевич, С. Ярмусь розглядали національно-культурну ідентичність з точки зору її збереження в іншокультурному середовищі.

До питання формування національно-культурної ідентичності зверталися філософи, психологи, педагоги. Внесок у філософське обґрунтування сутності національно-культурної ідентичності зроблено В. Андрущенком, В. Антоновичем, М. Драгомановим, В. Кременем, В. Малаховим, І. Огієнком, Г. Сковородою,

У психологічному дискурсі висвітлювалися різні сторони формування національно-культурної ідентичності, серед яких: проблеми патріотичного виховання, особистісної і національної ідентифікації (І. Бех), національної самосвідомості (М. Боришевський), етносоціальних уявлень (О. Васильченко), етнічної самосвідомості (Л. Дробижева), конструювання ідентичності засобами рефлексії (Н. Висоцька), ідеї культурно-гуманістичної психології (О. Росинський), вчинкового осередку різних історико-культурних епох (В. Роменець).

У педагогіці окремі аспекти формування національно-культурної ідентичності досліджували Г. Ващенко, О. Вишневський, О. Губко, О. Захаренко, В. Євтух, Б. Ступарик. Авторське бачення особливостей формування національно-культурної ідентичності представлено у дисертаційних дослідженнях С. Веселовського, І. Вільчинської, Г. Лозко, М. Обушного, Т. Потапчук.

Національно-культурна ідентичність підлітка виявляється у суб'єктивному переживанні належності до українського народу, нації, свідоме прийняття його моральних цінностей, що характеризується ототожненням і формуванням відповідної національної Я-концепції, що виявляється у власній самоповазі, національній гідності, умінні користуватись правами і свободами, справедливості, відповідальності, любові до України та бажанні пов'язати свою долю з долею України.

Формування національно-культурної ідентичності підлітка проходить декілька етапів.

На першому етапі відбувається ідентифікація, в основі якої розмежування «ми – вони».

На другому етапі формування національно-культурної ідентичності формуються уявлення про відмінні якості своєї національної культури та усвідомлюються її основні характеристики.

Третій етап формування національно-культурної ідентичності з формуванням національної свідомості та самосвідомості, національної гідності та повагою до інших етносів і культур, готовністю до діалогічної взаємодії.

Національно-культурна ідентичність є основою націєтворення і суспільного життя будь-якої держави.

Для підлітків пріоритетним є самовизначення, де національно-культурна ідентичність опирається на «коріння» родини, країни, народу та зв'язок з історичним минулим, знанням міфів, легенд, святинь, використанням української мови, поваги до українських символів.

Формування національно-культурної ідентичності ґрунтується на національному світогляді, національній культурі, мові, національній ідеї.

Національна культура – є унікальною і самобутньою, що ґрунтується на народній українській культурі. Творцем української національної культури є український народ, який створив її упродовж багатьох століть, що знайшло відображення у моральних цінностях, святинях, національній символіці, у традиціях, звичаях, обрядах, ритуалах, духовних почуттях (національні, моральні, естетичні, релігійні, громадянські, патріотичні), втілених у народному фольклорі. На розвитку національної культури негативно позначились війни, тривалі заборони, репресії, негативна міфологізація образу українця, переписування історії та применшення ролі українців у житті тих країн чи імперій, до складу яких вони входили у різний час. Усе це стало причиною широких еміграційних процесів, за яких українці були змушені залишати свою землю і шукати долі в інших країнах та збагачувати інші культури світу. Постійні військові конфлікти та боротьба за свою землю проти різних поневолювачів змусили українців найвище цінувати свободу та незалежність, які залишаються найважливішими моральними і духовними цінностями і водночас характеризують українців.

Національний світогляд є основою осмислення особистістю свого місця і ролі у житті соціуму, країни, її відповідальності за власні вчинки, моральний вибір, спрямування власної діяльності. У сучасних умовах світоглядні уявлення і переконання української молоді формуються у контексті драматичних реалій, переоцінки історичного минулого, розвінчування міфів, утвердження демократизму, полікультуралізму, поваги до розмаїття думок,

поглядів на різні аспекти суспільного життя.

Національний світогляд як форма моральної самосвідомості людини виступає способом інтерпретації буття, а також формою його духовного осмислення, засвоєння та розуміння, що відображається у знаннях, уявленнях людини про світ, особисте та суспільне життя.

Національний світогляд відображає національний інтелект, а його основою виступають моральні цінності, які склалися упродовж багатьох віків та перевірені часом і плином історії.

Структуру світогляду визначають:

- *досвід* (індивідуальний, сімейний, груповий, національний, класовий, суспільний, загальнолюдський), на основі якого формується *світовідчуття* – основа світогляду;

- *знання* (досвідні, емпіричні та теоретичні), на основі яких формується *світорозуміння*;

- *мета*, яка усвідомлюється через універсальні форми діяльності, такі як: потреба – інтерес – мета – засоби – результати – наслідки. На її основі формується *світоспоглядання*;

- *цінності* (любов, свобода, справедливість, гідність, відповідальність тощо), на основі яких формуються переконання, ідеали людини та складається її *світосприйняття*;

- *принципи* (монізм, плюралізм, скептицизм, догматизм), на основі яких складаються основні способи *світобачення*.

Інтерактивний характер світогляду передбачає його структурну складність, та дозволяє виділити такі рівні світогляду: індивідуальний, груповий (професійний, національний, класовий), загальнолюдський світогляд. За ступенем історичного розвитку – античний, середньовічний, ренесансний, новочасний і т. ін.

Щоб не блукати у лабіринтах невизначеності цінностей, власної ідентичності, власного призначення і правильно зорієнтуватись у житті, збагнути свою роль у житті і суспільстві, потрібен духовний стрижень, яким є національний світогляд. Національний світогляд як ставлення до світу характеризують *світовідчуття* (емоційно-чуттєве осягнення світу, переживання і оцінка явищ і світу загалом), *світосприйняття*, як образ світу (просторово-часові уявлення про світ, що виявляється у ставленні до себе, людей, світу: позитивне, нейтральне, негативне, *світорозуміння* (міфічне, релігійне, філософське).

Національна ідея – це утвердження української незалежної соборної самостійної національної держави, в основі якої українські

національні цінності, українська культура і мова як державна, що використовуються в усіх сферах суспільного життя і на всій території України (10 ст. Конституції України і її тлумачення Конституційним Судом України). Національна ідея передбачає розвиток національних меншин та етносів, що проживають на теренах України, є її громадянами і беруть активну участь у розбудові України, її захисту від зовнішнього ворога, визнають і поважають закони України, розуміють спільні перспективи усіх громадян і несуть спільну відповідальність за розвиток і становлення правової демократичної держави.

У своєму розумінні національної ідеї ми опиралися на положення І. Беха та К. Чорної стосовно того, що українська національна ідея:

- має відповідати інтересам і людини, і суспільства, і держави як єдиної політичної нації;
- об'єднувати, а не протиставляти представників різних регіонів, весь багатоетнічний український народ;
- враховувати менталітет, світогляд народу;
- мобілізувати її прихильників і противників на здобутки сучасні і майбутні;
- бути зрозумілою і малому, і старому;
- сприйматись владою, адже саме вона популяризуватиме ідею;
- не відлякувати сусідів, бути конструктивним інструментом у міжнародних відносинах;
- бути реальною і перспективною.

При цьому учені особливу увагу приділяли тій об'єктивній реальності, що національна ідея має об'єднати в єдину націю як цілісну одиницю світового співтовариства. Найбільш оптимальним вони визначали імператив «Шляхом злагоди до процвітання» як близький й зрозумілий всьому народові, що може сформувати свідомість, дух нації, який стане рушійною силою розбудови правової демократичної держави.

Однак, на сьогодні перспективними є подолання корупції, захист кордонів України від агресора, повернення окупованих РФ територій та встановлення миру. Громадяни України хочуть бачити свою країну європейською, незалежною, правовою, сильною, де найвище цінується людина, її потреби та інтереси. Людям важливо відчувати перспективи, які відкриватимуться для громадян України після війни. Національна ідея має розгортатись не лише на минулому

України, а й бути спрямованою на майбутнє. Боротьба, яку веде Україна за своє існування є тривалою і надзвичайно важливою для збереження нації, територіальної цілісності, здобуття свого місця у світі тощо. Водночас подолання труднощів загартувало і консолідувало громадян у їх протистоянні олігархократії в Україні, розкраданню її природних багатств, а тому на сьогодні актуальними залишаються рівні права і свободи для всіх громадян України. Однак, з точки зору боротьби українців за власну незалежність, та прагнення мати свою державу, боронити її від загарбників, нести відповідальність за її майбутнє дієвою залишається національна ідея «Україна – наша земля», яка поєднує минуле і сучасне, традиції і визвольні змагання».

Українська мова є духовним багатством українського народу та фундаментом національно-культурної ідентичності особистості. Без мови немає нації, народу, держави. Доки існує мова, доти існує народ. Без знання мови не можна говорити про національну свідомість чи розвиток національної культури. Втрата мови веде, до втрати найважливішого чинника виховання національно-культурної ідентичності. На сьогодні українська мова не має належної підтримки з боку держави, а закон «Про засади мовної політики» (2012 р.) лише погіршив становище української мови в Україні, що в умовах агресії Росії та проявів сепаратизму є проблемою безпеки української нації.

Водночас, Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки (Указ Президента №580/2015 від 13.10.2015) спрямована на підвищення ролі української мови як національної цінності потребує залучення усіх суб'єктів виховного процесу та консолідації сил суспільства.

На ролі української мови у формуванні національно-культурної ідентичності зростаючої особистості наголошував І. Огієнко, який вважав її найціннішим ґрунтом для духовного виховання сильного характеру. «Пильнуйте ж виховувати такі потрібні для нації сильні характери, виховуючи дітей тільки рідною мовою. Особа, що не зросла на рідній мові, загублена для нації, бо ціле життя буде безбатченком, і справи рідної нації їй будуть чужі»[16, с. 26].

У свій час І. Огієнко працював над створенням гуртків рідної мови, добре відомими є 10 заповідей цих гуртків:

- Мова – то серце народу: гине мова – гине народ.
- Хто цурається рідної мови, той у саме серце ранить народ.
- Літературна мова – то головний двигун культури народу.

- Уживання в літературі говіркових мов сильно шкодить культурному об'єднанню нації.
- Народ, що не створив собі соборної літературної мови, не може зватися нацією
- Для одного народу мусить бути одна літературна мова.
- Головний обов'язок кожного свідомого громадянина – працювати для збільшення культури своєї літературної мови.
- Стан літературної мови – ступінь розвитку народу.
- Як про зрілість окремої особи, так і про зрілість цілого народу, судять найперше з культури його літературної мови.
- Кожний свідомий громадянин має дбати, щоб навіть у найменшій оселі працював „Гурток плекання рідної мови”.

Педагогічні ідеї І. Огієнка залишаються вагомими і важливими для формування національно-культурної ідентичності в сучасних умовах.

Таким чином, сучасне виховання має здійснюватися у контексті національної культури, яка є унікальною, неповторною, зі своєю ментальністю та ґрунтуватися на моральних цінностях, вироблених українським народом упродовж століть. У вихованні мають гармонійно поєднуватись інтереси *особистості* (створення Я-концепції, національно-культурної ідентичності, збереження своєї індивідуальності, прагнення самореалізації); *суспільства* (саморозвиток особистості здійснювався на моральній основі, а виховання сприяло репродукції культурних, соціалізованих людей); *держави, нації* (усі діти мають усвідомлювати себе українцями, стати компетентними громадянами-патріотами, гуманістами, здатними забезпечити країні гідне місце в цивілізованому світі).

V. БАЗОВІ МОРАЛЬНІ ЦІННОСТІ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

В якості базових моральних цінностей, що характеризують національно-культурну ідентичність особистості, рівень її вихованості, нами були визначені – СВОБОДА, ЛЮБОВ, ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ, ГІДНІСТЬ, СПРАВЕДЛИВІСТЬ.

Свобода є найважливішою моральною цінністю у житті як особистості, так і нації, без якої ставиться під сумнів саме існування. Особистість позбавлена свободи не має цілей і не бачить перспектив

свого подальшого існування. Втрата свободи перетворює людину на засіб або спонукатиме до боротьби за свободу, навіть якщо її ціною буде життя. Нація без свободи також позбавлена можливості розвиватися, розчиняється в інших народах, поступово, втрачаючи мову, культуру, власну самоцінність.

Негативним чинником для свободи, на думку Е. Фромма, є авторитарне суспільство, яке намагається контролювати людину, змушуючи її зректися свободи, самостійності, скоритися сильній владі, водночас стає причиною деформацій у духовній сфері, викривлення потреб, деперсоналізації, відчуженості чи матеріальної зацікавленості у стосунках з іншими людьми.

Відповідальність і свобода нерозривні та виступають передумовою творчості людини, тоді як дисципліна, з погляду філософа, визначається певним видом рабства. Людина, що не творить позбавлена смислу життя. Завдяки свободі людина може творити і перетворювати дійсність через мистецтво, поезію, наукові відкриття з тим, щоб творити саму себе (власну свідомість, набуття істини).

На думку В. Кременя, навіть, у людини, яка не визнає свободи, у глибинах душі жевріє туга за свободою. „Свобода, як і будь-яка інша цінність, необхідна людині до тих пір, поки вона не втратила своїх людських якостей. Йдеться про цінність будь-якої людини” [13, с.89]. Таким чином, вчений підкреслює гуманістичну природу свободи як смисложиттєвої цінності.

Свобода є духовним стрижнем особистості і умовою її самодостатності, що спонукає підлітків боротися за свою автономію, розширення прав і сфери діяльності. Усвідомлюючи себе суб'єктом життя, юнаки і підлітки прагнуть до самостійності та ініціативності. Важливо аби свобода дітей була спрямована на розширення своїх можливостей, відповідальності, здатність приймати рішення, а не на задоволення непомірних або імпульсивних бажань і потреб, що може призвести до свавілля. Свобода підлітків обумовлена рівнем їхньої моральної самосвідомості. Осягаючи свободу у процесі свого життя школярі прагнуть самореалізації та самоствердження у тій діяльності, яка їм найбільше подобається. У стінах школи діти здобувають важливий досвід свободи вибору, шкільного самоврядування, що не може існувати без відповідальності.

Любов виступає основою національно-культурної ідентичності, стрижнем людського життя, критерієм востребованості, визначаючи

його сутність і сенс. Надзвичайної ваги любов набуває у кризові періоди життя особистості, визначаючи її життєвий вибір: самотворення чи саморуйнування. У підлітковому віці любов є життєвим пріоритетом, що визначає ідеали, цілі і духовні шукання дітей цього віку.

Український психолог В. Рибалка наголошує на необхідності виховання любові особливо у наш час, коли спостерігається вихолощення, знецінення цього почуття в суспільстві, де утверджуються маргінальні цінності, а любов перетворюється на товар. З огляду на такі негативні явища, педагоги мають утверджувати у вихованцях таке почуття як животворної сили людства, як любов.

На основі аналізу та узагальнення філософських, психологічних та педагогічних джерел ми виділяємо:

- *любов до себе* спрямована на збереження власного життя і ствердження власної індивідуальності, здатності протистояти маніпулюванню чи прагненню якимось чином використовувати себе. Також любов до себе виявляється у піклуванні про себе і вмінні працювати над собою; у відповідальності за свої вчинки; у повазі до себе; саморозумінні; об'єктивній оцінці власних можливостей, здібностей і перспектив. Честь і гідність також є важливими складовими любові до себе. Любов до себе та егоїзм – несумісні, оскільки егоїст не цінує і не поважає себе, а, як правило, руйнує власне життя. Людина, яка любить себе, не руйнуватиме себе шкідливими звичками, не виявлятиме агресії, не вдаватиметься до суїциду;

- *любов до батьків (до дітей)*. Любов до дітей виступає умовою повноцінного виховання, розвитку і саморозвитку дитини в сім'ї, внутрішньою духовною потребою незалежно від її віку, що має поєднуватися з розумною вимогливістю до неї. Синівська і дочірня любов базується на родинних почуттях і є відповіддю на тепле і дбайливе ставлення до дітей, піклування, виховання. Любов дітей до батьків визначає значущість батьківського авторитету, впливу особистого прикладу батьків на життєдіяльність підростаючого покоління;

- *гендерну любов* являє собою складний комплекс людських переживань, стосунків, що формуються внаслідок притаманних людині потреб, облагороджених гуманістичною етикою та моральною культурою. Формами особистісних взаємин є кохання,

шлюб, дружба, товариськість і приятельські стосунки. Любов утверджує унікальність і неповторність обранця, прийняття його таким як він є;

- *любов до Батьківщини*, народу є важливою складовою світогляду і виявляються у патріотизмі, сформованості національної гідності, національно-культурної ідентичності, прив'язаності до своєї малої і великої Вітчизни.

Дитина потребує батьківської любові як необхідної умови її зростання, психічного комфорту, востребуваності і значущості. У тих випадках, коли в сім'ї є двоє і більше дітей, батьки намагаються прищепити змалку братерську чи сестринську любов. У підлітковому віці зростає інтерес до протилежної статі, а з ним і до гендерної любові. Відсутність любові чи втрата її є важким випробуванням для людини, що може мати негативні наслідки, як то: спроби суїциду, відмова від подальших планів, нехтування власною безпекою та благополуччям.

Справедливість наряду з гідністю, свободою є найбільш значущою моральною цінністю національно-культурної ідентифікації особистості, що виступає основною умовою і базовим принципом побудови суспільства, людських стосунків. Справедливість, яка бере свій початок у спільній діяльності та взаємодії людей базується на моралі того чи іншого суспільства, ставленні до людини, визнанні її прав і потреб. Уявлення про справедливість є результатом розвитку суспільства та його демократизації, осмислення людиною власного буття і свого місця в ньому, здатності порівнювати минуле і теперішнє, співвідносити потреби, інтереси і прагнення, відстоювати свої права.

Уявлення про справедливість реалізуються через функції: пізнання (оцінка), регуляції (емоційний стан, поведінка), самоставлення (самооцінка і самоефективність).

За М. Гофтулом справедливістю є „порядок співжиття людей, який відповідає гуманістичним уявленням про природу і сутність людини та її невід'ємні права, про гармонійне узгодження потреб та інтересів особистості, суспільства й людства”[24, с. 53], що визначає відповідність між роллю індивіда у житті суспільства і його становищем, правами і обов'язками, діяльністю і винагородою, заслугами та визнанням, злочином і покаранням. На думку вченого, „проблема справедливості в її моральному сенсі виникає тоді, коли індивід замислюється, чи повинен він дотримуватися вимог моралі в

умовах, коли інші люди часто нехтують ними, і наскільки це справедливо” [24, с. 53]. У цьому сенсі справедливість протистоїть свавіллю, моральній кривді, зазіханням духовні і моральні цінності. Філософ звертає увагу на той факт, що в умовах свавільного використання заохочення і покарання, справедливість не має місця. Несправедливістю є також і зрада.

Переживання справедливості носить індивідуальний, груповий і суспільний характер, що зумовлюється гостротою конфлікту між „справедливо-для-мене” та „справедливо-для-всіх”.

Гідність людини є смисложиттєвою цінністю, оскільки кожна людина є повноправним членом суспільства, бере активну участь у розбудові країни, користується всіма правами і свободами, а отже має право на захист і визнання своєї гідності, що знайшло відображення у міжнародному та українському законодавстві. Так, у Конституції України від 1996 року зазначено:

„Стаття 28. Кожен має право на повагу його гідності”;

„Стаття 29. Кожна людина має право на свободу та особисту недоторканість” [12, с.12].

Гідність – ставлення людини до самої себе як особистості, що гідна беззаперечної поваги. Почуття гідності є важливою моральною якістю, за якої людина чинить так, як належить її сутності і призначенню, як повинна чинити саме людина. Людина, яка володіє такою важливою моральною якістю усвідомлює власну цінність для інших людей, для суспільства, незалежно від соціального статусу, багатства, професії, національності. Почуття власної гідності і повага до себе – це те, що найбільше підносить людину, сприяє самореалізації, творчому самовиявленню. Це потреба позитивної самооцінки своїх вчинків, осмислена гордість за себе. Але людина має поважати не тільки свою гідність, але й гідність інших людей. Гідна людина веде себе гідно – не принижується сама і не принижує інших. Гідна людина чинить гуманно і справедливо, навіть, якщо ніхто цього не бачить і не може оцінити. Ніколи не зробить комусь боляче, не стане брехати, інтригувати проти інших, не бажаючи зраджувати людське у собі. Також почуття власної гідності нерозривно пов’язане з усвідомленням своїх прав і обов’язків нарівні сім’ї, суспільства, громадянською позицією.

Гідність є результатом виховання сім’ї і школи і включає правовий аспект (Я-людина), корпоративний (Я – учень), сімейний (Я – нащадок і продовження славного роду), гуманістичний (Я –

гуманіст), національний, етнічний (Я – українець), суспільний (Я – творець себе і держави), планетарний (Я – представник людства).

Наступною цінністю є **відповідальність**. Суть відповідальності полягає не лише в завданні, яке людина має виконати, не у вчинку, якого вимагають від неї певні обставини чи суспільні норми, а насамперед у тих діях, які вона могла б здійснити.

Відповідальність є усвідомленою свободою конкретної особистості у прийнятті моральних рішень, виборі цілей та адекватних засобів їх досягнення. Відповідальність ні в якому випадку не суперечить особистій свободі, вона є логічним її виявом, детермінантою діяльності та поведінки, що визначає життєдіяльність та поведінку особистості, її життя у соціуму.

Вивчаючи проблеми виховання відповідальності як цінності, К. Абульханова-Славська виділяє два основних критерії прийняття відповідальності. По-перше, як узгодженість необхідності з бажаннями та потребами особистості, тобто виявлення ініціативи як виходу за межі необхідного. По-друге, як здійснення необхідності своїми силами, самостійно і відповідно до вимог, висунутих самому до себе [1].

Проблеми виховання відповідальності ґрунтовно досліджено К. Муздибаєвим, який у монографії „Психологія відповідальності” вирізняє п’ять напрямів розвитку відповідальності: 1) від колективної до індивідуальної; 2) від зовнішньої до внутрішньої (усвідомленої, особистісної); 3) від ретроспективного плану до перспективного (відповідальність не тільки за минуле, але й за майбутнє); 4) зміна у часі самого суб’єкта відповідальності; 5) зміна інстанції: від відповідальності перед дорослими до її інтеріоризації, коли совість стає головним регулятором відповідальної поведінки [14].

На засадах проаналізованих та узагальнених теоретичних праць широкого загалу вчених різних наукових галузей, М. Савчиним було виділено чотири основні сфери прояву відповідальної поведінки особистості: 1) у системі „Я-інші”; 2) життєвиявлення та самоствердження „Я” (праця, пізнання, матеріальне життя); 3) інші особи і групи (діти, родичі, сім’я інші); 4) функціонування, становлення і саморозвиток „Я” [18].

Відповідальність відображає не лише ставлення до інших, а й до себе і характеризує самовідповідальність. Зв’язок та взаємозалежність відповідальності та самовідповідальності розкривається у працях І. Беха, А. Макаренка, В. Сухомлинського”.

Педагог-гуманіст В. Сухомлинський розглядав відповідальність у контексті „піклування людини про людину” [22, с. 412], як здатність особистості самостійно формулювати обов’язки, виконувати їх. З цього приводу він писав, що „... серцевиною людини, її стовповим коренем, від якого все залежить і все починається, є обов’язок, усвідомлення і переживання людською особою свого обов’язку перед Вітчизною, перед пам’яттю і моральними цінностями народу, перед іншою людиною – її долею, радощами, щастям, життям, народженням і смертю. Обов’язок – це моральна основа, моральна серцевина, від якої залежить те, чого ми чекаємо від вихованця, – ... готовність і вміння робити добро людям.

„Гуманістична етика виходить з того, що кожна людина несе відповідальність за свої вчинки. Ідеальні відносини між людьми ґрунтуються на взаємному визнанні того, що кожна людина – творець свого власного життя. Кожний цінить суб’єктивний світ іншого і свій. Такі емоції, як біль, конфлікт, провина та інші становлять внутрішній досвід людини і тому так само мають сприйматися доброзичливо. Кожна людина живе лише зараз „тут – і – тепер”, і саме вона суттєва для буття” [5, с. 42].

За В. Тернопільською, у вихованні відповідальності слід зважати на структурні компоненти цієї якості. Зокрема, когнітивний компонент передбачає розуміння особистістю самого предмету відповідальності, розширення і поглиблення знань про норми і правила відповідальної поведінки, зобов’язання на рівні соціуму груп, а також індивідуальної необхідності. Також когнітивний компонент містить спеціальні знання про шляхи реалізації відповідальності взагалі та про способи спілкування і взаємодії з іншими людьми.

Тоді як практичний компонент у структурі відповідальності репрезентує свідомо регульовану поведінку на основі особистісно значущих норм, правил, дисципліни, вміння організувати свою діяльність, працювати. Він також визначає уміння брати відповідальність на себе: виявляти ініціативу та творчість, приймати обґрунтовані адекватні рішення у складних ситуаціях, відповідати за результати власної діяльності, доводити розпочату справу до логічного завершення і досягати при цьому високої результативності та якості роботи.

Відтак, цілком справедливо В. Тернопільська визначає відповідальність як „усвідомлення того, що ви завжди перебуваєте у

стані готовності нести відповідальність перед собою за те, як ви сприймаєте життєві ситуації, що думаєте і відчуваєте, як реагуєте на обставини і на наслідки своїх дій” [23, с. 93–94].

Виховання національно-культурної ідентичності, що опирається на моральні цінності сприятиме формуванню національного духу у підростаючого покоління, упровадженню націокультурної парадигми виховання і освіти, доланню національного нігілізму, зміцненню позиції української мови в Україні, формуванню шанобливого ставлення до національних символів, формуванню національної свідомості і самосвідомості.

Метою формування національно-культурної ідентичності є становлення громадянина-патріота України, який усвідомлює свою приналежність до українського народу, причетність до долі країни, її ролі у світовому співтоваристві, а також є носієм української культури, мови, береже історичну пам'ять, цінує культуру, традиції, готовий боронити, розбудовувати Україну як суверенну, незалежну, демократичну, правову, державу.

Водночас, формування національно-культурної ідентичності передбачає становлення таких важливих якостей як ціннісне ставлення до Батьківщини і її культури, справедливість, національну гідність, повагу і любов до своїх батьків, родини.

Основними *принципами* формування національно-культурної ідентичності підлітків є:

- *гуманістичний принцип*, що полягає у визнанні людини найвищою цінністю, розумінні дитини, доброзичливому ставленні до неї, довірі, прийнятті дитини такою, якою вона є, зміні її поведінки через позитив;

- *індивідуальний принцип* утверджує унікальність і неповторність внутрішнього світу кожної дитини, визначає її Я-концепцію, інтереси, потреби у житті;

- *принцип неперервності* характеризує процес виховання як такий, що триває протягом усього життя людини;

- *принцип цілісності* консолідує зусилля усіх суб'єктів виховання в одну систему;

- *принцип наступності*, що забезпечує передачу із покоління в покоління досвіду засвоєння національних цінностей, які є базисом виховання і розвитку дитячої особистості;

- *принцип культуровідповідності*, за яким формування національно-культурної ідентичності здійснюється відповідно до культурних умов України;

- *принцип природовідповідності*, тобто формування національно-культурної ідентичності у дітей підліткового віку з урахуванням їх індивідуальних особливостей, темпераменту, якостей, нахилів, здібностей, вікових особливостей, природних умов, соціального оточення, народних традицій тощо;

- *принцип педагогічної компетентності*, що полягає у доцільному використанні педагогічних форм, методів, доборів змісту, педагогічній тактовності у процесі формування національно-культурної ідентичності;

- *принцип стимулювання* визначається вірою у сили і здібності дитини, її здатність досягти високих результатів, заохоченням до самоорганізації, самовиховання і самовдосконалення.

Дослідно-експериментальна робота буде проводитись у 2017-2019 роках на базі Черкаського обласного інституту післядипломної освіти вчителів. Перший етап дослідження передбачає визначення поняття „національно-культурна ідентичність” стосовно дітей підліткового віку; обґрунтування програми, концептуальних положень дослідження, методики експериментальної роботи; вивчення стану проблеми у теорії та практиці, проведення констатувального експерименту та узагальнення його результатів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абульханова-Славская К. А. Типология активности личности. – Психологический журнал. - 1985. - № 5, т. 6. – С. 3–18.
2. Басина Е. З. Роль идентификации в формировании альтруистических установок личности / Е. З. Басина, Е. Е. Насиновская // Вестник Моск. ун-та. Серия 14. Психология. – 1977. – № 4. – С. 33–41.
3. Белинская Е. П. Временные аспекты “Я-концепции” и идентичности / Е. П. Белинская // Мир психологии. – 1999. – № 3. – С. 146–147.
4. Бех І. Д. Ідентифікація у вихованні та розвитку особистості / Іван Дмитрович Бех // Педагогіка і психологія. – 2013. – № 4 (81). – С. 42–49.
5. Білозерська С. І. Психологічні умови розвитку моральної свідомості молодшого школяра : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 „Педагогічна та віковапсихологія” / С. І. Білозерська. – Івано-Франківськ, 2004. – 20 с.
6. Гелнер Е. Нації та націоналізм / Національна ідентичність: Хрестоматія / Т. Воропай (упоряд.). — Харків: Крок, 2002. — 316 с.

7. Журба К. О. Справедливість у смисложиттєвому вимірі особистості // Нова педагогічна думка: науково-методичний журнал.–2015.–№ 2 (82).- С.136-140.
8. Иванова Н. Л. Социальная идентичность: теория и практика / Н. Л. Иванова. – М. : Изд-во СГУ, 2008.
9. Ковальов Д. Повстання ідентичності / Ковальов Д., Ковальов П. . — Дн.: ВКК Баланс-Клуб, 2016. — 304 с.
10. Кон И. С. В поисках себя. Личность и ее самосознание / И. С. Кон. – М. : Политиздат, 1984. – 335 с.
11. Кон И. С. Психология юношеского возраста / И. С. Кон. – М. : Просвещение, 1979. – 175 с.
12. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії ВР 28 червня 1996 року. – К.: Юрінком, 1996. – 80 с.
13. Кремень В.Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі / Василь Григорович Кремень. – К.: Т-во „Знання” України, 2010.-520 с.
14. Муздыбаев К. Психология ответственности. – Л. : Наука, 1983. – 240 с.
15. Нагорна Л.П. Ідентичність національна // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: [В. А. Смолій](#) (голова) та ін. ; [Інститут історії України НАН України](#). — К. : [Наук. думка](#), 2005. — Т. 3 : Е — Й. — С. 415.
16. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки / Іван Огієнко. – Львів: Фенікс, 1995.
17. Петровский А. В. Личность. Деятельность. Коллектив / А. В. Петровский. – М. : Политиздат, 1982. – 255 с.
18. Савчин М. В. Психологічні основи розвитку відповідальної поведінки особистості : дис. ... доктора психол. наук : 19.00.07 “Педагогічна та вікова психологія” / Савчин Мирослав Васильович. – Київ, 1997. – 410 с.
19. Сайко Э. В. Идентификация как способ социального бытия и идентичность как форма субъективного самоосуществления / Э. В. Сайко // Мир психологии. – 2004. – № 2. – С. 28–37.
20. Сміт Е. Національна ідентичність. — К.: Основи, 1994. — 390 с.
21. Собкин С. К. К формированию представлений о механизмах процесса идентификации в общении / С. К. Собкин // Теоретические и прикладные проблемы психологии познания людьми друг друга.–Краснодар, 1975.–С.55–57.
22. Сухомлинський В. О. Виховання обов'язку / Василь Олександрович Сухомлинський // Вибрані твори : в 5-ти т. – К. : Радянська школа. – Т. 5 : Статті. – 1977. – 639 с. – С. 472–488.
23. Тернопільська В. І. Соціально-комунікативна культура школяра: шляхи сходження : [монографія] / В. І. Тернопільська. – Рута, 2008. – 300 с.
24. Тофтул М. Г. Етика: Навчальний посібник / М. Г. Тофтул.- К.: Видавничий центр „Академія”, 2005.- 416 с.- (Альма-матер).
25. Філіпчук Г. Національна ідентичність: культурно-освітній вимір: Монографія / Григорій Філіпчук. – Чернівці: Друк Арт, 2016. – 304 с.
26. Фрейд З. Введение в психоанализ : лекции / З. Фрейд.– М. : Наука, 1991. –546 с.
27. Шкільна І. М. Виховання відповідальності як вияву моральної самосвідомості у старших підлітків / І. М. Шкільна // Матеріали VII Міжнародного фестивалю

педагогічних інновацій у 2-х т. Т.1 / [Упор. Назаренко Г.А.]. – Черкаси : ЧОПОПП, 2015. – С. 180–186.

28. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон. – М. : Прогресс, 1996. – 344 с.

МЕТОДИКА КОНСТАТУВАЛЬНОГО ЕТАПУ ЕКСПЕРИМЕНТУ З ТЕМИ “ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО- КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МОЛОДШИХ ПІДЛІТКІВ”

(Журба К.О., кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник лабораторії морального та етичного виховання)

Аналіз сучасного стану формування національно-культурної ідентичності молодших підлітків засвідчив, що на сьогодні ця проблема є надзвичайно важливою.

Формування національно-культурної ідентичності є важливою умовою існування України як суверенної і незалежної держави, здатної відстоювати свою територіальну цілісність, свої національні інтереси та інтегруватися до Європи.

Непересічне значення у формуванні національно-культурної ідентичності у молодших підлітків є усвідомлення ними себе українцем, часткою великого народу, причетним до української культури, нащадком давньої історії, носієм української мови, що виявляється у любові до України, почутті захищеності і значущості у житті країни, причетності до її долі, почуття обов'язку і відповідальності, правдивості, почутті власної гідності.

Виходячи з цього, система сучасного виховання має бути спрямованою на формування моральних цінностей та відповідних якостей підростаючої особистості. Тому, одним із завдань пошуково-розвідувального експерименту виступило з'ясування ролі національно-культурної ідентичності у моральному становленні та розвитку особистості. Задля цього нами було здійснено:

- а) анкетування і опитування вчителів;
- б) анкетування, опитування, спостереження дітей;
- в) анкетування опитування батьків;
- г) аналіз планів виховної роботи шкіл.

З метою вивчення рівнів сформованості національно-культурної ідентичності молодших підлітків нами була розроблена програма констатувального етапу експерименту.

Зміст програми передбачає визначення експериментальної бази, добір діагностувальних методик і методів вивчення проблеми і за їх допомогою визначення рівнів сформованості національно-культурної ідентичності на основі встановлених критеріїв та показників.

Оцінюючи результати навчально-виховної діяльності молодших підлітків, слід виходити з пріоритетної спрямованості взаємодії батьків і школи на формування національно-культурної ідентичності у дітей, що включає:

- **Когнітивний критерій** визначає усвідомлення ролі України і українців у світі, національну гордість і ціннісне ставлення до Батьківщини, рідної мови, розуміння особистістю своєї приналежності до українського народу, причетність до долі України та української національної культури, повага до державних атрибутів та традицій українського народу, знання моральних цінностей українського народу (свобода, любов, гідність, справедливість і відповідальність), свого родоводу, визнання ролі батьків у своєму житті, віра у майбутнє України;

- **Емоційно-ціннісний критерій** включає прояви любові до родини, рідного краю, Батьківщини, інтересу до історії і культурно-духовної спадщини українського народу, його традицій, звичаїв і моралі, повага до людей, які проживають і працюють в Україні, ідентифікація себе з українським народом та робота над собою, бажання прилучитися до моральних цінностей українського народу (свобода, любов, справедливість, відповідальність, гідність), а також відображає основні мотиви патріотизму у молодших підлітків (гуманістичні, егоїстичні, конформістські), які впливають на вибір стратегії поведінки, її саморегуляції поведінки, усвідомлення себе громадянином і патріотом України.;

- **Діяльнісний критерій** визначає поведінку індивіда та дієву любов до рідного краю, використання української мови, повагу та толерантне ставлення до звичаїв, культури, традицій різних народів, що населяють Україну та визнання їх заслуги у розбудові України, прояви готовності відстоювати інтереси України і протистояти антиукраїнській ідеології, зневажливому ставленню до національної української культури, сепаратистським настроям, активна участь у

суспільно громадській і добродійній діяльності, відстоювання своїх прав, активна громадянська позиція.

На констатувальному етапі експерименту ставились завдання:

- визначити критерії і показники рівнів сформованості національно-культурної ідентичності молодших підлітків у загальноосвітніх навчальних закладах;
- з'ясувати ступінь розуміння молодшими підлітками понять „національно-культурна ідентичність”, „гідність”, „свобода”, „відповідальність”, „справедливість”, „любов” і усвідомлення їх необхідності у житті нації;
- основні труднощі і проблеми у сформованості національно-культурної ідентичності молодших підлітків у загальноосвітніх навчальних закладах;
- виявити рівні сформованості національно-культурної ідентичності молодших підлітків.

Експериментальне дослідження здійснюватиметься в чотири етапи:

- розробка програми констатувального етапу експерименту;
- безпосереднє проведення констатувальних зрізів за діагностувальними методиками;
- узагальнення результатів констатувального експерименту;
- визначення рівнів сформованості національно-культурної ідентичності молодших підлітків.

Для розв'язання завдань констатувального експерименту пропонується комплекс діагностувальних методів, таких як: анкетування, опитування, бесіди, інтерв'ю, незалежні характеристики, незакінченого речення, інтелектуальної гри, мозкового штурму, дискусії, обговорення, аналіз проблемних ситуацій, творчих завдань, творів-роздумів, проєктів, вправ, роботи з картками, роботи у групах, педагогічного спостереження, тестування, вивчення документів і матеріалів навчально-виховної роботи класних керівників, що забезпечило б достовірність і об'єктивність показників.

Педагогічна діагностика констатувального експерименту спиратиметься на критерії, які визначені нами, зважаючи на структуру поняття „національно-культурна ідентичність”.

Виходячи з нашого розуміння національно-культурної ідентичності та враховуючи особливості молодшого підліткового віку, нами визначено такі компоненти, критерії та показники в оцінюванні рівнів сформованості національно-культурної ідентичності. Відповідно

до компонентів, критеріїв та показників ми передбачаємо такі ймовірні рівні сформованості національно-культурної ідентичності: високий, середній і низький.

Молодші підлітки з **високим рівнем** сформованості національно-культурної ідентичності мають добрі знання про історію і національну культуру України, сучасні політичні і державні процеси, уміють їх аналізувати та оцінювати їхню роль у житті країни та окремої людини. Мають уявлення про народні звичаї, традиції та обряди, люблять українську мову, шанують символи України. У своїй поведінці орієнтуються на цінності любові, свободи, справедливості, гідності і відповідальності. Діти цієї групи усвідомлюють свою приналежність до українського народу, мають добре розвинені почуття національної гордості, любові до Батьківщини. Діти цієї групи добре знають свої права і обов'язки і вміють їх відстоювати. Школярі беруть активну участь у житті класу, школи, у прийнятті моральних рішень та виконанні доручень.

Для молодших підлітків із **середнім рівнем** сформованості національно-культурної ідентичності характерним є добрий розвиток моральних якостей, почуття справедливості, гідності, любові, свободи щодо себе та вибіркове ставлення до інших. Національно-культурна ідентичність визначається ставленням оточуючих, впливом власної самооцінки і самосприйняття і коливається у межах від хизування, зверхності до почуття невдоволення своєю етнічною приналежністю. Такі діти потребують спонуки і заохочення у постійному послуговуванні українською мовою, вивченні української історії, народних традицій, звичаїв та обрядів. Слід відмітити ситуативні та конформістські мотиви, які переважають у поведінці дітей, висловлювання часом діаметрально протилежних суджень. Також учні цієї групи виявляють відповідальність, якщо є контроль з боку дорослих, не завжди дотримують слова, не готові протистояти приниженню власної чи національної гідності.

Молодші підлітки з **низьким рівнем** мають обмежені або не завжди вірні знання про історію України, її національну культуру, моральні цінності. Послугуються українською мовою лише у школі, свідомо ігноруючи її у побуті та у спілкуванні з однолітками. У майбутньому не виявляють інтересу до життя в Україні, байдужі до подій, що відбуваються в Україні. Розмитість і несформованість національно-культурної ідентичності є причиною національної меншовартісності та захоплення іншими культурами, прагнення

ідентифікувати себе з ними. Діти цієї групи легко підпадають під вплив ворожих ЗМІ, що спричинює послаблення, а то й зміну національно-культурної ідентифікації, спотвореного розуміння моральних цінностей. Слабкий інтерес до національної культури, нерозвинені навички самокерівництва, високий рівень звинувачень інших та життєва пасивність визначають схильність приписувати відповідальність за власні невдачі іншим, без намагання щось змінити у собі, а також характеризують високу конфліктність у стосунках з дітьми інших національностей. Моральні рішення приймають спонтанно або за підказкою інших. Не здатні самотійно вирішувати власні проблеми. Виявляють байдужість або пасивність у житті класу і школи.

Отже, визначені нами критерії і показники сприятимуть об'єктивній констатації досліджуваного явища.

Кількісні та якісні результати вищеназваних аналізів ми передбачаємо здійснити у 2017 р., однак, попередньо проведене опитування педагогів на різних масових заходах, дає підстави стверджувати відсутність у більшості педагогів і вихователів системи роботи з формування національно-культурної ідентичності у дітей молодшого підліткового віку. Це викликано як суб'єктивними, так і об'єктивними причинами розвитку теорії і практики сучасного виховання і пов'язано з реаліями життя (агресією РФ на сході України, анексією Криму, сепаратистськими настроями, непослідовною політикою уряду, невизначеністю статусу української мови) і педагогічної практики, що ставить перед сучасними вихователями нові виховні завдання, які потребують теоретичного і організаційного рішення, що зумовлено актуальністю програми національно-культурної ідентичності. Це змушує освітян переглянути освітні і виховні цілі, звернутися до проблем формування національно-культурної ідентичності, які є адекватними сучасним запитам і вимогам суспільства.

Доцільними, на наш погляд, є проведення семінарів – практикумів для педагогів з метою ознайомлення з теоретичними надбаннями з питань формування національно-культурної ідентичності.

Задля цього впродовж 6 місяців в експериментальних школах передбачається проведення циклу семінарів – практикумів на тему: “Формування національно-культурної ідентичності в учнів 5-6 класів: тенденції, виклики, реалії”. Тут можуть використовуватися і такі форми роботи, як лекція – огляд педагогічних творів етичного

спрямування, лекція – бесіда, семінар, практичне заняття, тренінг, перегляд відкритих занять тощо. Де передбачається ознайомити слухачів з такими питаннями:

- Національно-культурна ідентичність: проблеми і виклики сьогодення.
- Роль вчителя у формуванні національно-культурної ідентичності підлітків.
- Вікові специфіка формування національно-культурної ідентичності підлітків.
- Специфіка формування національно-культурної ідентичності дітей підліткового віку в умовах сім'ї.
- Українська мова у спілкуванні сучасних тинейджерів.
- Методика роботи з молодшими підлітками у позаурочній діяльності.
- Обговорення проблемних ситуацій та моральних дилем з формування національно-культурної ідентичності на виховних годинах у 5-6 класах.
- Залучення учнів 5-6 класів до учнівського самоврядування. Основи дитячого парламентаризму.
- Залучення батьків до формування національно-культурної ідентичності молодших підлітків у школі

Опитувальник для вчителів.

Шановні педагоги, просимо взяти участь у нашому опитуванні з проблеми формування національно-культурної ідентичності у підлітків. Ваша думка, ваш досвід є важливими для нас. Дякуємо за співпрацю.

- 1.1 Якими педагогічними і моральними принципами Ви керуетесь у вихованні дітей?
- 1.2 У чому полягає сутність формування національно-культурної ідентичності в сучасних умовах?
- 1.3 На формування яких цінностей має бути спрямована робота вчителя у формування національно-культурної ідентичності?
- 1.4 На які проблеми формування національно-культурної ідентичності зростаючої особистості слід звертати першочергову увагу?
- 1.5 Які проблеми формування національно-культурної ідентичності в учнів 5-6 класів неможливо вирішити на сьогодні ? Чому?

- 1.6 Яку допомогу Ви б хотіли отримати в організації ефективного процесу формування національно-культурної ідентичності молодших підлітків?
- 2.1 Які чинники формування національно-культурної ідентичності слід враховувати у сучасних умовах?
- 2.2 На чому ґрунтується виховна діяльність сучасної сім'ї щодо формування національно-культурної ідентичності? Чого, на вашу думку, їй бракує?
- 2.3 Назвіть “+” і “-” сформованості чи не сформованості національно-культурної ідентичності в учнів 5-6 класів.
- 2.4 Яким чином молодші підлітки переконуються у необхідності національно-культурної ідентичності для себе?
- 2.5 Хто є для вас українцем з великої літери?
На Ваш погляд
- 3.1 Ідентичність – це...
- 3.2 Національно-культурна ідентичність – це...
- 3.3 Любов до Батьківщини...
- 3.4 Майбутнє України...
- 3.5 Відповідальність...
- 3.6 Обов'язок перед Батьківщиною...
- 3.7 Кожен громадянин України має право на...
- 3.8 Закони України гарантують...
- 3.9 Українська мова...
- 4.1 Бути українцем означає...
- 4.2 Як мають батьки долучати власних дітей до української культури?
- 4.3 Що заважає спілкуванню українською мовою?
- 4.4 Які є негативні та позитивні стереотипи щодо українців?
- 5.1 Чи повною мірою використовується потенціал позаурочної роботи у формуванні національно-культурної ідентичності молодших підлітків?
- 5.2 Що, на Ваш погляд, у позаурочній діяльності найбільше сприяє формуванню національно-культурної ідентичності учнів 5-6 класів?
- 5.3 Який ви маєте позитивний досвід у формуванні національно-культурної ідентичності підлітків?
- 5.4 Які форми роботи Ви найчастіше використовуєте?
- 5.5 Які форми роботи Вам найкраще вдаються?
- 5.6 У чому їх суть?

6.1 Чий педагогічний досвід ви ефективно використовуєте у формуванні національно-культурної ідентичності молодших підлітків?

6.2 Сама найцінніша педагогічна порада щодо формування у дітей? національно-культурної ідентичності

6.3 В якій книзі ви знайшли найцінніші поради щодо формування національно-культурної ідентичності у дітей?

6.4 Які вікові особливості молодших підлітків є найбільш значущими у формуванні національно-культурної ідентичності?

В нашому експерименті велика увага приділяється сім'ї, де закладаються основи національно-культурної ідентичності молодших підлітків.

Справедливість є однією із смисложиттєвих цінностей, яку високо поцінують школярі і вчителі. Як уявляють справедливість вчителі дозволить виявити Анкета І.Д. Беха.

Анкета для вчителів зі справедливості (за І.Д.Бехом)

Шановні педагоги, будемо раді дізнатись Вашу думку та Ваше бачення щодо запропонованих запитань. Ваші відповіді допоможуть у вирішенні назрілих проблем. Дякуємо за співпрацю.

1. Яким мене бачать мої вихованці
2. Чи відчують вони мою любов?
3. Чи є у них підстави вважати мене справедливою людиною, доброю, чуйною?
4. Чи подобається їм, як я з ними спілкуюсь?
5. Чи хотів би я, щоб вони так розмовляли зі мною, як я з ними?
6. Чи хотів би я, щоб мене зараз виховували так, як я їх?
7. Яких тем я уникаю у розмові з ними?
8. Чи відчують вони себе незрозумілими?
9. Від чого вони потерпають?

Анкета №1 Для батьків.

Шановні батьки! Просимо Вас взяти участь в анкетуванні. Виховання дітей є нашою спільною справою. Ваша думка допоможе покращити процес виховання. Ми цінуємо і поважаємо Вашу думку. Дякуємо за співпрацю.

1. Що ви вкладаєте в поняття „національно-культурна ідентичність”?
2. Як Ви гадаєте, що можуть зробити батьки для формування національно-культурної ідентичності у власних дітей?
3. На яку допомогу від школи Ви б хотіли розраховувати у плані формування національно-культурної ідентичності?
4. Що, на Ваш погляд, заважає формуванню національно-культурної ідентичності дітей у сім’ї?
5. Якою має бути державна політика стосовно власних громадян і престижу бути українцем?
6. Що змінилось у вашому ставленні до України за роки незалежності?
7. Чого, на вашу думку, Україні вдалось досягти?
8. Які проблеми негативно позначаються на формуванні національно-культурної ідентичності?

Анкета №2 Для батьків.

Шановні батьки! Просимо Вас взяти участь в анкетуванні. Виховання дітей є нашою спільною справою. Ваша думка допоможе покращити процес виховання. Ми цінуємо і поважаємо Вашу думку. Дякуємо за співпрацю.

1. Чи отожднюєте Ви себе з українським народом?
2. З чим ви асоціюєте Україну?
3. Якою мовою послуговуєтеся у побуті?
4. Як Ви долучаєте дитину до національної культури?
5. Якби від Вас залежала нагорода “Герої України”, то кому і за що б Ви її дали?
6. Чи потрібно сьогодні формувати національно-культурну ідентичність у дітей? Чому?
7. Що може спричинити не сформованість національно-культурної ідентичності?
8. Яким чином можна подолати непатріотичне ставлення до Батьківщини?

Анкета № 3 Для батьків.

Шановні батьки! Просимо Вас взяти участь в анкетуванні. Виховання дітей є нашою спільною справою. Ваша думка допоможе покращити процес виховання. Ми цінуємо і поважаємо Вашу думку. Дякуємо за співпрацю.

1. Чи розповідали своїй дитині про Україну? Про предків? Про родину?
2. Яким чином ви вчили своїх дітей любити Україну? Рідний край? Домівку?
3. Про яких видатних українців ви розповідали своїм дітям?
4. Чи розповідали ви дітям, чим славне ваше місто чи село?
5. Якими досягненнями українців ви пишаєтесь?
6. Яке майбутнє в Україні?

Анкета №4 Для батьків.

Шановні батьки! Просимо Вас взяти участь в анкетуванні. Виховання дітей є нашою спільною справою. Ваша думка допоможе покращити процес виховання. Ми цінуємо і поважаємо Вашу думку. Дякуємо за співпрацю.

1. Які національні цінності Ви вважаєте значимими? Чому?
2. Якою Ви хочете виховати власну дитину?
3. Чи потрібно виховувати дитину на національному ідеалі?
4. До чого може призвести конфлікт національних і особистісних цінностей?
5. Як на Ваш погляд має здійснюватись формування національно-культурної ідентичності в школі?
6. Чи існують спільні форми роботи батьків і вчителів спрямовані на формування національно-культурної ідентичності у дітей?
7. Які українські традиції підтримуються у вашій родині?

Анкета для батьків учнів 5-6 класів №5.

Шановні батьки! Просимо Вас взяти участь в анкетуванні. Виховання дітей є нашою спільною справою. Ваша думка допоможе покращити процес виховання. Ми цінуємо і поважаємо Вашу думку. Дякуємо за співпрацю.

1. Чи прагне Ваша дитина більшої незалежності від дорослих? У чому це виявляється?
2. У чому має полягати свобода дитини удома? В школі?
3. Як узгоджуються свобода і відповідальність у житті Вашої дитини?

4. Чи має ваша дитина обов'язки удома: постійні _____ ситуативні _____ ніяких _____
5. Які доручення Ваша дитина виконує із задоволенням, а проти яких протестує?
6. Як поводитьься ваша дитина, коли вас не має вдома?
7. Чи відрізняється поведінка вашої дитини вдома і в школі?
8. Чи був випадок, коли вашій дитині довелося приймати самостійно рішення? Які саме?
9. Наскільки ваша дитина обходиться без вашої допомоги (так/ні)? Завжди все робить сама _____ Звертається по допомогу тільки, тоді коли має труднощі _____ Потребує постійно підтримки _____ Чекає, щоб все зробили за неї _____
10. Чи вистачає вам ваших знань, умінь і навичок у вихованні моральної самосвідомості Ваших дітей?
11. Яку б конфіденційну консультацію Ви б хотіли отримати?
12. З яких питань Ви б відвідали лекції і семінари, якби була можливість?

Національно-культурна ідентичність формується у процесі безпосередньої участі школярів у навчально-виховних заходах, що здійснюються не лише на уроках, а й у позаурочній діяльності.

Позаурочні виховні заходи такого спрямування мають опиратися на знання, здобуті на уроках, які мають поглиблюватись і поширюватись, будуватися за певною системою, враховувати принципи послідовності, наступності, вікові та індивідуальні особливості школярів 5-6 класів, їх інтереси та ціннісні орієнтації.

Позаурочна діяльність, спрямована на формування національно-культурної ідентичності у молодших підлітків має сприяти формуванню стійких переконань, розвивати їхню ініціативу, дисциплінувати їх, впливати на розвиток почуттів, моральних якостей, ідеалів.

У позаурочній діяльності молодші підлітки вчаться вирішувати практичні завдання, розв'язувати життєві проблеми.

На сучасному етапі розвитку нашого суспільства гостро стоїть проблема формування національно-культурної ідентичності у молодших підлітків. Її актуальність пояснюється як глобалізаційними процесами (стирання границь, асиміляція, зникнення мов і етносів, масова культура) та кризовими явищами суспільного життя (агресія РФ проти України, сепаратизм, меншовартість), тиском іноземної культури, засиллям низькопробної теле – і радіопродукції і художньої

літератури. Ці чинники слід враховувати в організації виховної роботи з тим аби допомогти молодшим підліткам в їх особистому і моральному становленні, що зрештою б визначило їхнє ставлення до себе як представника роду, народу, країни.

Залучаючи батьків і дітей до позаурочної діяльності, вчителі повинні будувати її таким чином аби вона зацікавлювала усіх суб'єктів виховного процесу, будила бажання брати участь у цій діяльності.

На наш погляд важливим бачиться анкетування учнів, яке допомогло виявити їх інтерес до позанавчальної діяльності, рівень сформованості національно-культурної ідентичності тощо.

Наводимо анкети для учнів:

Анкета «На якому місці».

Дорогий друже! Перед тобою список понять, в яких відбиваються людські прагнення. Визнач, яке місце у твоєму житті вони посідають та навпроти кожного з них постав цифру, яка би одночасно означала місце. Наприклад, на першому місці у мене дружба, тому навпроти цього слова я ставлю цифру 1, на другому... і т.д.

- Збереження довкілля
- гроші
- доброта
- любов до рідного краю
- дружба
- задоволення
- досягнення у спорті, мистецтві
- честь
- смачна їжа
- справедливість
- красивий одяг, прикраси, взуття
- комунікабельність, розваги
- відповідальність
- подальша доля України
- родина
- співчуття
- почуття власної вищості
- рідна домівка

- впевненість у собі
- чуйність
- розум
- знання загальнолюдських моральних принципів і норм
- життя за 10 заповідями
- самоповага
- веселощі
- милосердя
- успішність
- предмети розкоші
- любов близьких
- повага однокласників
- прагнення походити на свій ідеал
- творчість
- дотепність
- любов до природи
- злагода
- кохання
- економічний і культурний розвиток держави
- престиж
- можливість купувати все, що заманеться

Анкета «Україна і українці»

*Дорогий Друже! Запрошуємо Тебе взяти участь у анкетуванні.
Сподіваємося, що Тебе також хвилюють ці запитання. Сподіваємося
отримати щирі і відверті відповіді. Твоя думка є важливою для нас. Дякуємо
за співпрацю!*

1. З чим у тебе асоціюється Україна?
2. Як можна охарактеризувати українців?
3. Якими бачать українців інші народи?
4. Чим мають пишатися українці?
5. Що потрібно для того, щоб Україна зайняла гідне місце серед європейських держав?
6. Що негативно позначається на іміджі нашої країни?
7. Що потрібно зробити українцям, щоб наша країна стала ще кращою ?

Анкета «Український вибір».

*Дорогий Друже! Запрошуємо Тебе взяти участь у анкетуванні.
Сподіваємося, що Тебе також хвилюють ці запитання. Сподіваємося
отримати щиру і відверту відповідь. Твоя думка є важливою для нас. Дякуємо
за співпрацю!*

1. Що має робити народ, щоб не зникнути і не стати частиною іншого народу?
2. Які цілі перед собою має ставити український народ?
3. Про що завжди мають пам'ятати українці?
4. Які національні інтереси мають об'єднувати усіх українців?
5. Хто для тебе є національним героєм і чому?
6. Що для тебе Україна в одному реченні?

Анкета для учнів «Свобода».

*Дорогий Друже! Запрошуємо Тебе взяти участь у анкетуванні.
Сподіваємося, що Тебе також хвилюють ці запитання. Сподіваємося
отримати щиру і відверту відповідь. Твоя думка є важливою для нас. Дякуємо
за співпрацю!*

1. Чому за свободу люди готові покласти власне життя?
 - А. Тому, що без свободи життя втрачає смисл
 - Б. Тому, що свобода є важливою умовою життя і діяльності людини
 - В. Тому, що хочуть перемін і їх не влаштовують більше ті обмеження, які є у їхньому житті.
2. Чи є для тебе свобода смисловою цінністю?
 - А. Тому, що свобода надає можливості вибору
 - Б. Свобода ні в чому не обмежує
 - В. дає усвідомлення невідповідності і невідконтрольності.
3. Що може вартувати більше свободи?
 - А. Життя людини
 - Б. Нічого
 - В. Багатство
4. Як можна захистити свободу?
 - А. Тільки цивілізованим способом
 - Б. Тільки у боротьбі

В. Вона дана від природи

5. Чи існують межі у свободи?

А. Свободу обмежують правилами, законами

Б. Свобода не має меж

В. Свобода – це відповідальність.

ОПИТУВАЛЬНИК «ЯКА МОЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ?»

Дорогий Друже! Запрошуємо Тебе взяти участь у анкетуванні.

Сподіваємося, що Тебе також хвилюють ці запитання. Сподіваємося отримати щирі і відверті відповіді. Твоя думка є важливою для нас. Дякуємо за співпрацю!

№	Запитання	Так	Скоріше так	І так, і ні	Скоріше ні	Ні
1	Я люблю свій народ але й цікавлюсь життям інших народів					
2	Я хотів би мати іншу національність і жити в іншій країні					
3	Права нації вище, ніж права окремої людини					
4	Спілкування з іншими етносами і народами як правило призводить до непорозумінь					
5	Я байдужий до долі свого народу чи нації					
6	Я із задоволенням спілкуюся з представниками різних націй та етносів					
7	Я вважаю, що мій народ більш талановитий та обдарований, аніж інші					
8	Я ніколи не задумувався про роль українського					

	народу у світі					
9	Я завжди спілкуюся українською мовою					
10	Мене не цікавить українська культура і історія					
11	Україна повинна бути тільки для українців					
12	Я соромлюся бути українцем					
13	Людина є найвищою цінністю нації					
14	Усі народи і етноси, що проживають в Україні складають український народ					
15	Я розмовляю українською мовою тільки у школі					

МОЗКОВИЙ ШТУРМ «ДЕМОКРАТІЯ»

1. Визначення терміну «демократія» кожним учнем.
2. Визначення демократичних цінностей. (Діти складають список демократичних цінностей).

- ⓐ Людина – найвища цінність суспільства.
- ⓐ Право людини на життя
- ⓐ Право людини на власний вибір.
- ⓐ Право людини брати участь у керуванні державою
- ⓐ Право людини на власний розвиток
- ⓐ Право людини на обирати і бути обраною.
- ⓐ Утвердження прав і свобод людини
- ⓐ Рівність всіх людей перед законом
- ⓐ Свобода слова
- ⓐ Свобода віросповідання

3. Демократія у школі.

Питання до учнів для обговорення:

- Чи добре ви знайомі з системою управління:
 - а) державою;

б) містом;

в) школою.

- Чи маєте досвід участі в учнівському самоврядуванні?

- Чи є ваше учнівське самоврядування дієвим?

- Чи берете ви участь у вирішенні проблем класу, школи шляхом голосування?

Чи прислухаються до вашої думки:

а) ровесники;

б) класний керівник;

в) вчителі.

Творчі завдання

Творче завдання №1

Підкреслити ті твердження, які на твій погляд є вірними. Пояснити свій вибір. Чому ти так вважаєш?

- Батьківщина тільки одна.
- Людина має обов'язок перед нацією і народом, але держава не має жодних зобов'язань перед державою ?
- Держава повинна забезпечити права і свободу кожній людині.
- Закон потрібен для того, щоб регулювати стосунки між людьми.
- Кожна людина може чинити, як хоче.
- Стався до інших так, як тобі хотілося, аби ставились до тебе
- Люди повинні допомагати і піклуватись одне про одного не чекаючи на допомогу з боку держави.
- Любов до України починається з рідної домівки.
- Люди повинні поважати права інших
- Якщо мені чогось хочеться, я не думаю про те, чи законні мої дії
- Я беру все що мені подобається?
- Я не прощаю кривди і знайду момент аби помститися
- Усі обманюють, не варто цим перейматися

Творче завдання № 2

Тобі вдалось встановити контакт з неземною цивілізацією і до тебе в гості прилітає інопланетянин. Ти повинен розповісти йому про Україну, про свій рідний край.

Творче завдання «Вибери вірне твердження»

- Свобода – це коли можна все.
- Свобода не знає ніяких обмежень.

- Свобода передбачає повагу прав і потреб інших людей.
- Свобода є усвідомленою відповідальністю.
- Людина на може бути вільною, бо весь час від когось залежить.
- Все, що робить людина визначено Богом.
- Свобода для людини – важкий тягар.
- Свобода є необхідною умовою повноцінного життя людини.
 - Свобода і відповідальність – несумісні.

Розв'язання проблемних ситуацій.

1. На дитячому фестивалі діти з різних країн намагались якнайкраще представити свою країну. Вони співали, танцювали, розповідали вірші. Як ви думаєте, яким чином було б найкраще представити Україну.

2. Якось у таборі відпочинку увечері діти розповідали про міста і села, звідки вони приїхали. Нарешті дійшла черга і до тебе. Про що би ти розповів?

3. Спілкуючись між собою діти виявляли захоплення країнами, з яких вони приїхали. Але таке захоплення згодом переросло у бажання покритикувати інші країни. Щоб ви порадили дітям?

4. Вас звинуватили у тому, що всі українці скупі, хазяйновиті, люблять добре попоїсти, індивідуалістичні? Яким чином ви спробуєте подолати негативні стереотипи?

Робота у групах

1. Рослинні символи України.
2. Придумати символ для кожної області України. Створити свою мапу України.
3. Скласти список 10 найвідоміших винаходів українців.
4. Намалювати українську хату та предмети побуту українців

Вправа «П'ять сходинок»

Яких п'ять сходинок потрібно пройти, щоб стати справжнім українцем. Поміркуйте і підпишіть кожну сходинку. Розкажіть, що потрібно зробити, щоб цей шлях був успішним.

Вправа «Асоціації»

1. Коли ти чуєш слово «любов», то з чим воно найчастіше асоціюється?
 - турботою мами і батька;
 - кінофільмом про кохання;
 - вірою в Бога;

- боротьбою за Батьківщину;
 - меншими сестричкою чи братиком;
 - дівчиною;
 - вчителем;
 - самим собою
- щось інше.

Вправа «Мій герой»

Дітям пропонується назвати історичну чи відому особистість, якою вони захоплюються і відповісти на запитання.

1. Назви якості, які найвлучніше би характеризували названу тобою особистість.
2. Які цінності є провідними для цієї людини?
3. Що ця особистість відстоювала? Проти чого вона боролась?
4. Яким чином ця людина досягла успіху? Що для цього вона робила?
5. Що би ти хотів вчинити подібно до обраної тобою особистості?
6. Чи захоплюєшся ти цією особистістю? Чим саме?

Вправа «Найкраща характеристика»

Попросіть учнів записати 10 речей, які найкраще характеризують українців (переконання, предмети, вчинки). Навпроти вільно обраних цінностей проставити літеру А, навпроти тих, які вони поважають – літеру Б, навпроти тих, які активно втілюють у життя – В.

Запитання до виконаного завдання.

1. Чи є у переліку ваших цінностей такі, які відповідають трьом критеріям (вільно обираються, високо поцінуються і втілюються у життя)?
2. Чи важко було визначитись з тим, що ви цінуєте.

Методика "Розуміння моральних цінностей"

Мета: виявлення рівня розуміння моральних цінностей молодшими підлітками.

Інструкція: Зараз вам буде запропоновано три вправи, які стосуються моральних цінностей. Розв'язуючи їх, ви маєте нагоду перевірити, чи вірно розумієте суть пропонованих понять.

Вправа «Що це?»

Необхідно вибрати з числа пропонованих варіантів той, що найбільше підходить до поданого поняття і вказати букву, під якою він знаходиться.

1. Гідна людина - це та, що ...

- а) відзначається високими моральними якостями;
- б) чуйно ставиться до всього живого;
- в) шанобливо ввічлива до людей;
- г) яка поважає себе та інших.

2. Справедливість - це...

- а) об'єктивне, неупереджене ставлення до себе та інших людей пов'язане з поняттям невід'ємних прав людини;
- б) сукупність вищих моральних принципів, якими людина керується у своїй громадській і особистій поведінці;
- в) сумлінне ставлення до своїх обов'язків;
- г) слідування нормам, правилам, канонам у поведінці.

3. Відповідальність - це ...

- а) постійність у своїх поглядах і почуттях;
- б) сукупність рис, що характеризують позитивні якості, честь, достоїнність, достоїнство;
- в) усвідомлення людиною своєї громадської ваги;
- г) усвідомлений обов'язок відповідати перед своїм сумлінням і суспільством за кожний свій вчинок, дію, слово.

4. Любов – це...

- а) жалість, прагнення підтримати, взяти на себе піклування за об'єкт;
- б) довіра та партнерські стосунки;
- в) співчуття, емпатія, бажання допомогти;
- г) почуття властиве людині, глибока прив'язаність, націленість на іншу людину чи об'єкт, почуття глибокої симпатії.

5. Свобода – це...

- а) абсолютна неконтрольованість,
- б) можливість обирати тільки з наданих варіантів;
- в) відсутність примусу, ситуація у якій ми можемо робити вільний вибір серед усіх можливих рішень;
- г) можливість чинити вибір відповідно до своїх бажань, інтересів і цілей.

Вправа «Обери слово»

До поданого слова доберіть, будь ласка, з чотирьох запропонованих таке, що підійшло б йому за смислом, тобто слово-синонім, вказавши букву, під якою воно знаходиться. Вибрати можна тільки одне слово.

1. Відповідальність і...

- а) обов'язок,
- б) совість,
- в) чесність,
- г) гордість.

2. Свобода і...

- а) відповідальність,
- б) цілеспрямованість,
- в) активність,
- г) сила.

3. Любов і...

- а) довіра,
- б) милосердя,
- в) хоробрість,
- г) скромність.

4. Справедливість і...

- а) чесність,
- б) неупередженість,
- в) тактовність,
- г) вірність.

5. Гідність і...

- а) честь,
- б) відзнака,
- в) самоповага,
- г) любов.

Вправа «Протилежне за значенням»

До поданого слова доберіть одне протилежне за смислом. Вкажіть, будь ласка, букву, під якою воно знаходиться.

1. Любити-...

- а) сердитись,
- б) ненавидіти,
- в) ігнорувати,
- г) радіти.

2. Бути гідним-...

- а) розумним,
- б) жалюгідним,
- в) лінивим,
- г) нищим.

3. Відповідальний -...

- а) забудькуватий,
- б) безвідповідальний,
- в) нечесний,
- г) лицемірний.

4. Справедливий -...

- а) немилосердний,
- б) невірний,
- в) жорстокий,
- г) несправедливий.

5. Свобода - ...

- а) неволя,
- б) свавілля,
- в) довкілля,
- г) рабство.

Обробка результатів.

Підраховуємо отримані бали. Нарахуйте собі по два бали за варіанти відповідей 1г, 2а, 3г, 4г, 5в у вправі «Що це?»; 1 а, 2 а, 3 а, 4 б, 5 а у вправі «Обери слово» та 1 б, 2 г, 3 б, 4 г, 5 а, б «Протилежне за значенням»

Інтерпретація

Якщо ви отримали **25-30 балів**, то ваші знання моральних цінностей знаходяться на високому рівні. Ви правильно розумієте сутність основних моральних цінностей і можете вдало оперувати моральними поняттями. Хотілося б вірити, що ваші знання знаходять втілення у повсякденному житті.

16-24 балів. Ви інтуїтивно розумієте сутність моральних цінностей, черпаючи свої уявлення з реального життя: з того, що бачите по телевізору, чуєте від друзів, рідних. Але вам варто для себе визначити що означає бути добрим, справедливим, відповідальним, працелюбним.

15 балів і нижче. Ви навряд чи розумієте, що таке моральні цінності, але це не свідчить про вашу аморальність. Можливо, варто замислитися над тим, якою людиною ви хочете бути, а не плисти за течією.

Коментар

25-30 балів свідчать про високий рівень розуміння сутності моральних цінностей, 16-24- про середній і 15 балів - про низький.

Методика "Національні стереотипи" (К.І.Чорна)

Мета: виявити рівень сформованості в школярів ціннісного ставлення до інших народів.

Інструкція

Вам буде запропоновано список представників різних національностей. Назвіть характерні, на вашу думку, риси особистості та поведінки типового представника кожної з національностей (обов'язково п'ять властивостей для кожного).

Текст методики

1.Американець ...

2.Німець...

3.Росіянин...

4.Українець ...

5.Грузин ...

6.Типовий представник вашої національності (вказіть якої саме ...).

Повідомте про себе: стать ... вік ... національність: батька ..., матері ..., моя... місце народження ... Місце проживання років ... (місто, область, країна) і зараз...(місто, область, країна).

Коментар

По характеру відгуків про представників різних національностей можна робити висновки про сформованість ціннісного ставлення до інших народів. 5 груп толерантних характеристик свідчать про високий рівень сформованості даної риси, 4 групи - про середній, нижче - про низький. Якщо у групі характеристик для кожного представника різних національностей зустрічається хоча б один нетолерантний відгук, то цю групу характеристик не можна зараховувати.

Метод незакінчених речень.

1. У моєму розумінні Україна, це...
2. Усіх українців об'єднує ...
3. У моєму розумінні обов'язок перед Батьківщиною, це...
4. Людина, яка любить свою Батьківщину ніколи...
5. Держава повинна гарантувати кожній людині...
6. Я маю право...

7. Найбільше я люблю...
8. Справедливість – це...
9. Відповідальність...
10. Я хочу, щоб Україна...
11. Бути громадянином означає...
12. Україна на шляху до...
13. Свобода для українця...
14. Я вірю, що Україна...

Інтелектуальна гра «Я знаю п'ять...»

На дошці прикріплено п'ятикутні зірочки, на зворотному боці кожної написані завдання. Учень бере зірочку, читає завдання і одразу дає відповіді (без довгого обдумування).

- Ⓢ Я знаю п'ять таких річок України...
- Ⓢ Я знаю п'ять таких міст України...
- Ⓢ Я знаю п'ять таких областей України...
- Ⓢ Я знаю п'ять таких українських поетів...
- Ⓢ Я знаю п'ять таких українських письменників...
- Ⓢ Я знаю п'ять таких марок автомобілів...
- Ⓢ Я знаю п'ять таких київських музеїв...
- Ⓢ Я знаю п'ять таких українських спортсменів...
- Ⓢ Я знаю п'ять таких українських співаків...
- Ⓢ Я знаю п'ять таких народних ремесел...
- Ⓢ Я знаю п'ять таких народних інструментів...
- Ⓢ Я знаю п'ять таких українських композиторів...
- Ⓢ Я знаю п'ять таких країн, що межують з Україною...
- Ⓢ Я знаю п'ять таких українських вчених...
- Ⓢ Я знаю п'ять таких українських страв...
- Ⓢ Я знаю п'ять таких танців, які танцюють в Україні...
- Ⓢ Я знаю п'ять таких народних пісень...
- Ⓢ Я знаю п'ять таких народних казок...
- Ⓢ Я знаю п'ять таких прислів'їв і приказок...
- Ⓢ Я знаю п'ять таких гірських вершин...
- Ⓢ Я знаю п'ять таких птахів, які живуть в Україні...
- Ⓢ Я знаю п'ять таких риб, які водяться в річках України...
- Ⓢ Я знаю п'ять таких тварин, які живуть в лісах України...
- Ⓢ Я знаю п'ять таких дерев, які ростуть в українських садках...
- Ⓢ Я знаю п'ять таких предметів, які притаманні козакам...

© Я знаю п'ять таких якостей, які характеризують українців.

Темати для творів – роздумів.

1. Я люблю Україну
2. Доля України – шлях до перемоги.
3. Свобода і справедливість найперші чесноти українців.
4. Ми відповідальні за долю України.

Метод проектів

- 1.Боротьба за українську мову.
- 2.Слова, які ми позабули.
- 3.Життя в Україні в сиву давнину.
4. Українські традиції та обряди та їх роль у світогляді українців.
- 4.Історичні місця і легенди України.
- 5.Наукові винаходи і відкриття українців.
- 6.Іноземці про українців і Україну.
- 7.Народи, які з давнихдавен проживали на теренах України.

Прочитайте висловлювання і розкрийте їх зміст.

1. Хто мови своєї цурається, хай сам себе стидається.(Олесь Гончар)
2. Поки жива мова в устах народу, до того часу живий і народ. І нема насильства нестерпнішого, як те, що хоче відірвати в народу спадщину, створену незчисленними поколіннями його віджилих предків. (Костянтин Ушинський)
3. Чужу мову можна вивчити за шість років, а свою треба вчити все життя. (Франсуа Вольтер)
4. Ми б'ємось за те, чому нема ціни в усьому світі, — за Батьківщину. О.Довженко «Україна в огні»
5. «Бути українцем – це значить бути постійно в стані доказування свого права на існування». (Володимир Винниченко)
6. Свою Україну любіть. Любіть її... Воврем'я люте. В останню тяжкуюминуту За неї Господа моліть. (Т. Шевченко).

Темати для дискусій.

1. Щоозначає бути українцем?
2. Чи може бути Україна світовим лідером?
3. Любов до України – обов'язок чи поклик душі?

Тести on-line для діагностики.

1. «З якого регіону вишиванка»

(24tv.ua/z_yakogo_regionu_vishivanka_test_na_natsionalnu_identichnist_n816220)

2. «Як добре ви знаєте Україну»

(http://24tv.ua/yak_dobre_vi_znayete_ukrayinu_test_n719603)

3. «Як добревизнаєте українську мову»

(<https://1plus1.ua/snidanok-z-1-1/novyny/test-ak-dobre-vi-znaete-ukrainsku-movu>)

4. «Як добре Ви знаєте Київ?»

(<https://moemisto.ua/kyiv/yak-dobre-vi-znaete-kiyiv-test-dlya-znavtsiv-stolitsi-28732.html>)

5. «Що ви знаєте про столицю України?»

(<http://fakty.ictv.ua/ua/lifestyle/20170527-1585618/>)

6. «Як добре ви знаєте українські традиції та звичаї?»

(<https://znaj.ua/tests/yak-dobre-vy-znayete-ukrayinski-tradyciyi-ta-zvychai>)

7. «Що ви знаєте про національний одяг?»

(<http://rivnel.tv/Info/?id=72576>)

8. «Як добре ви знаєте маленькі міста України?»

(<http://ua-travels.in.ua/2016/10/19/test-yak-dobre-vi-znayete-malenki-mista-ukraini/>)

9. «До чого б ви привели Україну»

<https://znaj.ua/tests/do-chogo-b-vy-pryvely-ukrayinu>

Вірші для обговорення.

Я — українець. Є у мене право
на рідну мову та свою державу,
на гордий прапор золотисто-синій,
на щастя жити у такій країні.

Я — українець. Право знати маю
про тих, кого героями вважаю,
що людство рятували від руїни, —
синів і дочок, гідних України.

Леся Вознюк

- *Що означає бути українцем?*

- *Де живуть українці і які вони мають права?*

Не питайте мене, що я бачив щодня на війні.
Я мовчатиму довго — так, мовби й нічого не бачив.
Тільки друзі загиблі турбують мене уві сні
Та ніяк не залишать. Я злий — я за ними не плачу...
Краще в мене спитай, скільки бачив від Господа див,
Ніж про обстріли “Градів”, розруху й підірвані танки...
Я за ціле життя стільки заходів не проводив,
Скільки тут я зустрів дивовижних рожевих світанків.
Як багато зірок на Донбасі! Та чорт забирай,
Більше я не люблю роздивлятися небо прошите.
Якщо бачу я зірку, злітаючу за небокрай,
Тільки й хочу, що впасти та вуха руками закрити.
Я кидаю ножа. Я стріляю, що твій Робін Гуд.
Я люблю Батьківщину, дітей своїх, батька і мати...
Та боронь мене Боже зустріти ворожих паскуд...
Я втомився, мій Боже. Я більше не хочу вбивати.
Захисти їх від мене, від гніву мого за братів.
Поверни тій російській матусі здорового сина.
Я благаю, мій Боже! Я крові його не хотів... —
Тільки чого не зробиш за Волю і за Україну...

Олексій Розумов

- *Що пережив захисник, обороняючи Україну?*
- *Що найбільше він любить у своєму житті?*
- *Яких героїв України знаєш ти?*
- *Заради чого на війну йдуть найкращі сини України?*

Я- українець

Я-українець і пишаюсь цим!
За Батьківщину хто б це не гордився?
Бо ж тут, під небом ясно-голубим,
На білий світ колись я появився.
Плодюча й щедра вічно ця земля:
Лиснять, мов масло, тучні чорноземи...
Дає вона натхнення і життя,
Щоби творить сонати та поеми.
Вона ростила хлопців і дівчат,
Тепло й снагу давала своєчасно:

Злетіло ж стільки з неї соколят,
Щоб світ доповнить добрим та прекрасним.

Її топтали чоботом не раз,
Не раз стріляли в серце їй і в тім'я.
Та піднімалась з ран вона й щораз,
В борні своє відстоючи ім'я.
Рішучу твердість й міць на все життя
Вона завжди вкорінювала сину-
Обов'язку святого почуття
За тебе є в випробувань годину.
Болить моя поранена душа
За честь твою, за славу й негаразди:
Ведуть Україну знову до ярма
Її нові господарі та газди.
Вітчизна, мати, друзі і сім'я-
Не відаю святішого я здору!
Та вірю- зрине врода молода
З руїн та згарищ мужнього народу.
Хай в згоді всі духовній заживуть,
Хай зацвітут оновлені катрани,
Хай перемоги в дар тобі несуть,
Як плід натхнень, майбутні Магелани!
В твою я долю вірю, як в свою.
Люблю тебе, як матір та кохану...
Мов перед совістю, Україною стою,
Найвищу й гідну віддаю їй шану.

Микола Стасюк

- *Чим ми , українці, можемо пишатися?*
- *Автор нагадує драматичні сторінки з історії України. Що саме ми маємо пам'ятати?*
- *Яким ти бачиш майбутнє України?*

Я – українець і пишаюсьцим
Я – українець і пишаюсьцим.
Моя мета – квітуча Україна.
Я все зроблю, щобзрадникамлихим
Не знайшлосьмісця у моїйкраїні.

Той, хто за грішпродався ворогам,
Не має права разом з нами жити,
Бо Україна – цесвященний храм,
Який злочинці хочуть розорити.
Не допоможе їм і каяття.
Рідна земля убивць не пробачає,
На них чекає повнезабуття,
Зневага всіх і пекло замість Раю.
Таких не люблять навіть вороги:
У них відсутня совість, честь і гідність,
Їм лишна жива й гроші до снаги,
Байдужість, здирництво і підлість.
Я вірю в божий, справедливий суд.
За вбивства завжди буде покарання.
Рано, чи пізно не люді знайдуть
І кинуть всіх за ґрати без вагання.

Г. В. Васильченко-Невсипуций

- *Україна сьогодні бореться за свою цілісність і незалежність. Що нам, українцям, потрібно подолати, щоб перемогти у цьому двобої?*
- *Що ми маємо зробити для процвітання України?*

Робота з картками

Поясни молодшому братику чи сестричці зміст висловлювання

*Свою Україну любіть.
Любіть її... во врем'я люте,
В остатню, тяжкую мінуту
За неї Господа моліть!*

М. Шевченко

ОЛЕКСАНДР ОЛЕСЬ

ЄВРОПА МОВЧАЛА

Коли Україна за право життя
З катами боролась, жила і вмирала,
І ждала, хотіла лише співчуття,
Європа мовчала.

Коли Україна в нерівній боротьбі
Вся сходила кров'ю і слізьми стікала
І дружної помочі ждала собі,
Європа мовчала.

Коли Україна в залізнім ярмі
Робила на пана і в ранах орала,
Коли ворушились і скелі німі,
Європа мовчала.

Коли Україна криваві жнива
Зібравши для ката, сама умирала
І з голоду навіть згубила слова,
Європа мовчала.

Коли Україна життя прокляла
І ціла могилою стала,
Як сльози котились і в демона зла,
Європа мовчала.

22.08.1931

*Нації вмирають
не від інфаркту.*

Спочатку їм відбирає мову

Л. Костенко

Деталізація прояву базових моральних цінностей у критеріях

Критерії	Когнітивний	Емоційно-ціннісний	Діяльнісно-поведінковий	Діагностичні методики
Моральні цінності національно-культурної ідентичності	Показники			
Гідність	<ul style="list-style-type: none"> - має уявлення про Я-концепцію; - усвідомлює власну унікальність і значущість особистої гідності; - об'єктивно оцінює себе; - усвідомлює себе українцем, громадянином, патріотом 	<ul style="list-style-type: none"> - виявляє інтерес до себе як особистості; - переживає почуття задоволення від своїх досягнень; - вимагає визнання своїх досягнень; - об'єктивно оцінює власні дії, поведінку та порівнює її з поведінкою інших; 	<ul style="list-style-type: none"> - володіє базовими навичками самопізнання, самооцінки; - здійснює самоконтроль і самокерівництво; - вміє відстоювати власну гідність, адекватно реагує на критику, протистоїть приниженню; - вміє презентувати себе як українця; 	<ul style="list-style-type: none"> Опитувальник для вчителів, Анкета «На якому місці», Анкета «Україна і українці», Опитувальник «Яка моя національно-культурна ідентичність?», Розв'язання проблемних ситуацій, Вправа «П'ять

		<ul style="list-style-type: none"> - з повагою ставиться до себе та до інших; - виявляє інтерес до надбань національної культури; - бажає розбудувати Україну як правову демократичну державу; - переживає власну самоцінність як представник української нації 	<ul style="list-style-type: none"> - визначає життєві пріоритети, має близькі і далекі цілі; - має програму самовдосконалення ; - поважає права інших людей; виявляє активну життєву позицію; - протистоїть зневажливому ставленню до представників українського народу, держави, символів України, її культури; - бере активну участь у житті школи, міста (села) 	<p>сходинок», Вправа «Мій герой», Вправа «Найкраща характеристика», Методика розуміння моральних цінностей», Метод незакінчених речень, Обговорення художніх творів, Робота з картками, Робота з висловами, Тести online.</p>
Свобода	<ul style="list-style-type: none"> - усвідомлює власне існування; - усвідомлює свободу у прийнятті рішень, виборі цілей та способів їх досягнення як у діяльності, так і у відносинах; - знає свої права і обов'язки; - визнає права і свободи інших людей; - знає закони України і Конвенції ООН про права дитини 	<ul style="list-style-type: none"> - має почуття рівності, власної значущості; - прагнє вільно висловлювати свої думки; - відчуває правильність морального вибору своїх дій і поведінці 	<ul style="list-style-type: none"> - уміє відстоювати свої права; - відстоює свободу думки; - бере участь в органах самоврядування класу, школи; - уміє робити правильний моральний вибір у різних життєвих ситуаціях 	<p>Опитувальник для вчителів, Анкета для батьків учнів 5-6 класів №5, Анкета «На якому місці», Анкета «Український вибір», Анкета «Свобода», Творче завдання №1, Творче завдання «Вибори твердження», Вправа «П'ять сходинок», Методика розуміння моральних цінностей», Метод незакінчених речень, Робота з картками, Робота з висловами, Тести online.</p>

<p>Відповідальність</p>	<p>- усвідомлює сутність понять „обов’язок”, „відповідальність”;</p> <p>- знає права і обов’язки учнів;</p> <p>- уміє контролювати взяті на себе добровільно зобов’язання</p>	<p>- прагне сумлінно виконати покладені на себе зобов’язання;</p> <p>- отримує задоволення від своєї праці;</p> <p>- переживає почуття сорому за невиконані обов’язки чи аморальні вчинки</p>	<p>- знає та володіє навичками самоорганізації та самодисципліни;</p> <p>- пунктуальний;</p> <p>- здатний до подолання власної інертності, ліні, страху, невпевненості у собі;</p> <p>- уміє дотримуватись даного слова;</p> <p>- виконує взяті на себе зобов’язання та обіцянки;</p> <p>- володіє навичками самоконтролю;</p> <p>- уміє узгоджувати свободу і відповідальність</p>	<p>Опитувальник для вчителів, Анкета для батьків учнів 5-6 класів №5, Анкета «На якому місці», Анкета «Україна і українці», Анкета «Український вибір», Опитувальник «Яка моя національно-культурна ідентичність?», Розв’язання проблемних ситуацій, Вправа «П’ять сходинок», Методика розуміння моральних цінностей», Метод незакінчених речень, Робота з картками, Робота з висловами, Тести online.</p>
<p>Любов</p>	<p>- усвідомлює значення любові і дружби у своєму житті, а також любові до близьких, до рідної домівки, до української мови, національної культури, України.</p> <p>- усвідомлює себе суб’єктом і творцем власного життя,</p> <p>- усвідомлює цінність для себе, для рідних, для</p>	<p>Відчуває любов до батьків, рідних, до України;</p> <p>цікавиться українською культурою, історією, мовою;</p> <p>виявляє бажання встановити дружні стосунки з однолітками;</p> <p>- дослуховується до внутрішнього голосу;</p> <p>- виявляє внутрішню потребу діяти</p>	<p>- Уміє дружити і товаришувати;</p> <p>- виявляє любов як турботу про рідних і близьких;</p> <p>бере участь у патріотичних заходах;</p> <p>-- здійснює моральні вчинки не заради похвали, винагороди, а заради інших;</p>	<p>Опитувальник для вчителів, Анкета «На якому місці», Анкета «Україна і українці», Опитувальник «Яка моя національно-культурна ідентичність?», Творче завдання №1, Вправа «П’ять сходинок», Вправа «Асоціації», Методика</p>

	України	заради інших людей; - позитивно сприймає самого себе,		розуміння моральних цінностей», Метод незакінчених речень, Робота з картками, Робота з висловами, Тести online.
Справедливість	-розуміє значення справедливості у житті; -розуміє об'єктивність вимог до себе та до інших	Переживає несправедливість по відношенню до себе і до інших; - прагне не порушувати права інших; - виявляє самокритичність по відношенню до себе; - виявляє відкритість до діалогу, потребу у партнерських стосунках з оточуючими; - покладається на власний досвід, розраховує на себе	- протистоїть проявам несправедливості; - сприймає критику, якщо вона об'єктивна; - допомагає і захищає молодших; - не використовує інших як засіб; - визнає заслуги усіх етносів і народів у захисті і розбудові України; -виявляє толерантність; будує стосунки з іншими на засадах рівноправності завжди говорить правду; - намагається бути правдивим перед собою, дорожить власним сумлінням; - якісно виконує доручену справу; - вміє прощати і просити вибачення, - не чекаючи винагороди - виявляє єдність емоційного і розумового контролю над своїми діями, самокритичність і самовимогливість	Опитувальник для вчителів, Анкета для вчителів з справедливості за І.Д.Бехом, Анкета «На якому місці», Анкета «Україна і українці», Анкета «Український вибір», Мозковий штурм «Демократія», Розв'язання проблемних ситуацій, Вправа «П'ять сходинок», Методика розуміння моральних цінностей», Метод незакінчених речень, Робота з картками, Робота з висловами, Тести online.

МЕТОДИКА КОНСТАТУВАЛЬНОГО ЕТАПУ ЕКСПЕРИМЕНТУ З ТЕМИ „ФОРМУВАННЯ У СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ”

(Шкільна І.М., кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник лабораторії громадянського та морального виховання Інституту проблем виховання НАПН України)

Соціально-політичні перетворення останніх років в українському суспільстві та внутрішні складні обставини (політична криза, агресія Росії), в яких опинилася Україна призвели до того, що проблема національно-культурної ідентичності набуває дедалі більшої актуальності та гостроти. Збереження цілісності держави та її зміцнення, розвиток громадянських зв'язків, розбудова громадянського суспільства належить до фундаментальних інтересів України. Пошук і збереження власної автентичності є актуальним не лише для України, а й для всіх націй і країн. Питання про становлення особистості, її ціннісну сферу, навички та ставлення до свого власного життя є життєвоважливим. У цьому плані національно-культурна ідентичність є певною призмою, через яку проглядають чимало аспектів сучасного українського життя разом з проблеми нації й національного самовизначення.

Поняття „національно-культурна ідентичність” є складною категорією, що опирається на: історичну правду, історичну пам'ять, національні ідеали, національну гідність, національну самосвідомість, національні цінності та патріотизм. Усвідомлення особистістю власної належності та схожості до представників певної нації, а також відмінностей від представників інших націй є важливим чинником міжнародних відносин.

Зазначена проблема була ґрунтовно досліджена відомим психологом І. Бехом і висвітлена у статті „Ідентифікація у вихованні та розвитку особистості”, вчений вважає, що ідентичність – це внутрішній, суб'єктивний стан особистості, у якому виражається усвідомлення нею себе як своєї стійкості особистості, як самототожності, переживання постійно наявного Я, його збереження. Зазначив, що якраз переживання є досить важливою характеристикою особи стосовно її ідентичності.

Національно-культурну ідентичність М. Козловець у своїй праці „Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації”, розглядає через належність особи до „народу”, який визнає за „націю”. При цьому виокремлює аспекти: людські переконання (сприйняття членами нації один одного як співвітчизників); спільне історичне минуле, сучасне й уявлення про спільне майбутнє; спільні дії, постійне проживання в одній країні та спільний національний характер [2: 57–68 *Козловець М. А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації: моногр. / М. А. Козловець. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 558 с.*].

Національно-культурна ідентичність передбачає формування у старших підлітків національного світогляду, національної культури, мови, національної ідеї, стійких моральних цінностей. Приналежність підлітка до певної культури, визначає його стиль життя.

Головним мотиваційним фактором життєдіяльності підлітка виступає його самоактуалізація. Прагнення до більш повного виявлення та розвитку своїх особистісних можливостей у підлітків виражається через ставлення до сфер самоактуалізації, спрямованості особистості до творчості, самостійності, в активності життєвої позиції, в їхньому ставленні до майбутнього. При цьому досить чітко простежується відмінність характеру і спрямованості самоактуалізації підлітків залежно від конкретно історичних умов функціонування суспільства і особливостей організації життєдіяльності цієї вікової групи.

У підлітковому віці формується духовно осмислений, рефлексивний патріотизм, який поєднує любов до свого народу, нації, Батьківщини з почуттям поваги до інших народів, своїх і чужих прав та свобод.

Виходячи з цього, національно-культурна ідентичність сьогодні є нагальною потребою і держави, якій необхідно, щоб усі діти стали національно свідомими громадянами, здатними забезпечити країні гідне місце в цивілізованому світі, і особистості, яка своєю активною любов'ю до Батьківщини прагне досягти взаємної любові від неї з метою створення умов для вільного саморозвитку і збереження індивідуальності; і суспільства, яке зацікавлене в тому, щоб саморозвиток особистості, становлення її патріотичної самосвідомості здійснювався на моральній основі.

Основними принципами формування національно-культурної ідентичності підлітків є:

- *гуманістичний принцип*, що полягає у визнанні людини найвищою цінністю, розумінні дитини, доброзичливому ставленні до неї, довірі, прийнятті дитини такою, якою вона є, зміні її поведінки через позитив;

- *індивідуальний принцип* утверджує унікальність і неповторність внутрішнього світу кожної дитини, визначає її Я-концепцію, інтереси, потреби у житті;

- *принцип неперервності* характеризує процес виховання як такий, що триває протягом усього життя людини;

- *принцип цілісності* консолідує зусилля усіх суб'єктів виховання в одну систему;

- *принцип наступності*, що забезпечує передачу із покоління в покоління досвіду засвоєння національних цінностей, які є базисом виховання і розвитку дитячої особистості;

- *принцип культуровідповідності*, за яким формування національно-культурної ідентичності здійснюється відповідно до культурних умов України;

- *принцип природовідповідності*, тобто формування національно-культурної ідентичності у дітей підліткового віку з урахуванням їх індивідуальних особливостей, темпераменту, якостей, нахилів, здібностей, вікових особливостей, природних умов, соціального оточення, народних традицій тощо;

- *принцип педагогічної компетентності*, що полягає у доцільному використанні педагогічних форм, методів, доборів змісту, педагогічній тактовності у процесі формування національно-культурної ідентичності;

- *принцип стимулювання* визначається вірою у сили і здібності дитини, її здатність досягти високих результатів, заохоченням до самоорганізації, самовиховання і самовдосконалення.

Дослідження стану сформованості національно-культурної ідентичності старших підлітків у позаурочній діяльності в теорії і практиці педагогічної науки здійснювалось на констатувальному етапі педагогічного експерименту.

Для аналізу і оцінки сформованості національно-культурної ідентичності старших підлітків у позакласній діяльності, ми визначили, якого саме прояву сформованості чекаємо від школярів на даному рівні вікового розвитку та їх особистого становлення. Для цього необхідно було розробити критерії та показники сформованості національно-культурної ідентичності старших підлітків. Дослідження

вчених переконують, що правильно визначити і застосувати критерії сформованості національно-культурної ідентичності старших підлітків – означає знайти дієвий засіб підвищення ефективності процесу формування у дітей старшого підліткового віку національно-культурної ідентичності. Тут ми вважаємо за доцільне керуватись нормативними документами, а також дослідженнями вчених у галузі вікової психології та педагогіки.

В якості базових моральних цінностей, що характеризують національно-культурну ідентичність особистості, рівень її сформованості, нами були визначені – СВОБОДА, ЛЮБОВ, ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ, ГІДНІСТЬ, СПРАВЕДЛИВІСТЬ.

Для вивчення рівнів сформованості національно-культурної ідентичності старших підлітків у позакласній діяльності нами була складена програма методики дослідження. Зміст програми передбачав визначення експериментальної бази, добір форм та методів дослідження, визначення рівнів сформованості національно-культурної ідентичності старших підлітків у позакласній діяльності на основі встановлених критеріїв та показників. Дані завдання розв'язувались у ході констатувального етапу експерименту.

Отже, мета констатувального етапу експерименту дослідження – визначення рівнів сформованості національно-культурної ідентичності старших підлітків у позакласній діяльності, виявлення особливостей формування національно-культурної ідентичності старших підлітків у позакласній діяльності.

Завдання констатувального етапу експерименту:

- визначити критерії та показники сформованості національно-культурної ідентичності старших підлітків у позакласній діяльності;
- з'ясувати ступінь розуміння старшими підлітками поняття „національно-культурна ідентичність”;
- визначити рівні сформованості національно-культурної ідентичності старших підлітків у позакласній діяльності;
- експериментально перевірити ефективність діяльності вчителів з формування у старших підлітків національно-культурної ідентичності.

Оцінюючи результати виховної діяльності старших підлітків, слід виходити з пріоритетної спрямованості організації позакласної діяльності у дітей, що включає:

- **Когнітивний критерій** визначає усвідомлення ролі України й українців у світі, національну гордість і ціннісне ставлення до Батьківщини, рідної мови, розуміння особистістю своєї приналежності до українського народу, причетність до долі України та української національної культури, повага до державних атрибутів та традицій українського народу, знання моральних цінностей українського народу (свобода, любов, гідність, справедливість і відповідальність), свого родоводу, визнання ролі батьків у своєму житті, віра у майбутнє України;

- **Емоційно-ціннісний критерій** включає прояви любові до родини, рідного краю, Батьківщини, інтересу до історії і культурно-духовної спадщини українського народу, його традицій, звичаїв і моралі, повага до людей, які проживають і працюють в Україні, ідентифікація себе з українським народом та робота над собою, бажання прилучитися до моральних цінностей українського народу (свобода, любов, справедливість, відповідальність, гідність), а також відображає основні мотиви патріотизму у молодших підлітків (гуманістичні, егоїстичні, конформістські), які впливають на вибір стратегії поведінки, її саморегуляції поведінки, усвідомлення себе громадянином і патріотом України.;

- **Діяльнісний критерій** визначає прив'язаність і любов до рідного краю, використання української мови, повагу та толерантне ставлення до звичаїв, культури, традицій різних народів, що населяють Україну та визнання їх заслуги у розбудові України, готовність відстоювати інтереси України і протистояти антиукраїнській ідеології, зневажливому ставленню до національної української культури, сепаратистським настроям, брати активну участь у суспільно громадській і добродійній діяльності, готовність відстоювати свої права і свою громадянську позицію.

Компоненти, критерії та показники національно-культурної ідентичності старших підлітків та діагностичні методики наводяться у таблиці:

Критерії	Когнітивний	Емоційно-ціннісний	Діяльнісний	Діагностичні методики
Складові національно-культурної ідентичності	Показники			
Гідність	- Усвідомлює власну унікальність і	- Виявляє інтерес до себе як особистості;	- Володіє базовими навичками	Лекції для вчителів Індивідуальні

	<p>значущість особистої гідності;</p> <ul style="list-style-type: none"> - Має уявлення про Я-концепцію; - Усвідомлює себе громадянином патріотом України; 	<ul style="list-style-type: none"> - Переживає почуття задоволення від своїх досягнень; - Вимагає визнання своїх досягнень. - Об'єктивно оцінює себе; - Об'єктивно оцінює власні дії та порівнює її з поведінкою інших; - Повага до себе та до інших; - Виявляє інтерес до національної культури, надбань; - Бажає розбудувати Україну як правову демократичну державу; - Переживає власну самоцінність як представник української нації. 	<p>самопізнання, самооцінки;</p> <ul style="list-style-type: none"> - здійснює самоконтроль і самокерівництво; - вміє відстоювати власну гідність, адекватно реагує на критику, протистоїть приниженню; - вміє презентувати себе; - визначає життєві пріоритети, має близькі і далекі цілі; - має програму самоудосконалення. - поважає права інших людей. Виявляє активну життєву позицію; - протистоїть зневажливому ставленню до представників українського народу, держави, символів України, її культури; - бере активну участь у житті школи, міста (села). 	<p>бесіди для учнів 7–8-х класів</p> <p>Анкета для вчителів № 1</p> <p>Анкета для вчителів № 2</p> <p>Анкета для учнів № 2</p> <p>Бесіди</p> <p>Диспути «Чи знаєш ти свої права і обов'язки?», «Чи існує український характер?»</p> <p>Вправи «Самохарактеристика», «Мої позитивні якості»</p> <p>Тести</p> <p>Творчі завдання</p> <p>Методика незакінченого речення</p>
Свобода	<ul style="list-style-type: none"> - Усвідомлює свободу у прийнятті рішень, виборі цілей та способів їх досягнення як діяльності, так і у відносинах; - Знає свої права і обов'язки - Визнає права і свободи інших людей; 	<ul style="list-style-type: none"> - Відчуває себе вільним, рівним; - Прагне вільно висловлювати свої думки, - Відчуває правильність морального вибору своїх дій і поведінці; 	<ul style="list-style-type: none"> - Уміє відстоювати свої права; - Відстоює свободу думки; - Бере участь в органах самоврядування класу, школи - Уміє робити правильний моральний вибір у різних життєвих 	<p>Лекції для вчителів</p> <p>Індивідуальні бесіди для учнів 7–8-х класів</p> <p>Анкета для учнів № 1</p> <p>Анкета для учнів № 3</p> <p>Бесіди</p> <p>Диспути «Свободу не спинити»,</p>

	- Знає закони України і Конвенції ООН про права дитини		ситуаціях..	«Прагнення вільно висловлювати свою думку» Тести
Відповідальність	- усвідомлює сутності понять „обов’язок”, „відповідальність”; - знає права і обов’язки учнів;	- прагнення сумлінно виконати покладені на себе зобов’язання; - Задоволення від своєї праці; - переживання почуття сорому за невиконані обов’язки чи аморальні вчинки	- володіє навичками самоорганізації та самодисципліни; пунктуальність; - вміє долати власну інертність, лінь, страх, невпевненість у собі; - вміє контролювати взяті на себе добровільно зобов’язання, дотримуватись даного слова; - виконує взяті на себе зобов’язання та обіцянки; - має навички самоконтролю. - вміє узгоджувати свободу і відповідальність	Лекції для вчителів Індивідуальні бесіди для учнів 7–8-х класів Анкета для вчителів № 2 Анкета для учнів № 1 Анкета для учнів № 3 Анкета для учнів № 4 Мозковий штурм «Що заважає людям поводитися відповідально?» Бесіди Диспути «Відповідальність і свобода» Творчі завдання Методика незакінченого речення
Любов	- усвідомлює значення любові у своєму житті, а також любові до близьких, до Батьківщини, до української мови, національної культури; - усвідомлює себе суб’єктом власного життя, - усвідомлює свою самоцінності для себе, для рідних, для України	- відчуває любов до батьків, рідних, до України; цікавиться українською культурою, історією, мовою; - виявляє бажання встановити дружні стосунки з однолітками; - дослуховується до внутрішнього голосу; - внутрішня потреба діяти заради інших	- вміє дружити і товаришувати; - виявляє любов як турботу про рідних і близьких; бере участь у патріотичних заходах; - здійснює моральні вчинки не заради похвали, винагороди, а заради інших	Лекції для вчителів Індивідуальні бесіди для учнів 7–8-х класів Анкета для вчителів № 2 Анкета для учнів № 3 Анкета для учнів № 4 Бесіди Творчі завдання Метод незакінченого речення «Батьківщина для мене ...»

		людей; - прийняття самого себе		
Справедли- вість	- розуміє значення справедливості у житті; - розуміє об'єктивність вимог до себе та до інших	- переживає несправедливість по відношенню до себе і до інших; - прагне не порушувати права інших; - виявляє самокритичність по відношенню до себе - відкритість до діалогу, потреба у партнерських стосунках з оточуючими; - покладається на власний досвід, розраховує на себе	- сприймає критику, якщо вона об'єктивна; - допомагає і захищає молодших; - не використовує інших як засіб; - визнає заслуги усіх етносів і народів у захисті і розбудові України; - виявляє толерантність; - будує стосунки з іншими на засадах рівноправності завжди говорить правду; - вміє прощати і просити вибачення; - протистоїть проявам несправедливості; - не чекати винагороди - єдність емоційного і розумового контролю над своїми діями; - самокритичність і самовимогливість	Лекції для вчителів Індивідуальні бесіди для учнів 7–8-х класів Анкета для вчителів № 2 Анкета для учнів № 1 Анкета для учнів № 3 Пілотажна бесіда з учнями 7-8-х класів Диспути Творчі завдання Інтерв'ю

Окремі завдання були спрямовані на дослідження підготовки вчителів до формування національно-культурної ідентичності старших підлітків. З цією метою використовувалися лекції, метод анкетування вчителів та бесіди з ними. Зміст анкетування вчителів містив два блоки запитань: перший блок спрямований на визначення розуміння вчителями сутності поняття „національно-культурна ідентичність”; за допомогою запитань другого блоку ми з’ясували якими підходами, методами, формами вчителі 7–8-х класів реалізують завдання щодо формування національно-культурної ідентичності старших підлітків у позакласній діяльності.

Лекції для вчителів.

- У чому полягає сутність формування національно-культурної ідентичності у старших підлітків?
- Роль педагога у формування національно-культурної ідентичності старших підлітків.
- З якими проблемами найчастіше стикаються старші підлітки.
- Виховання почуття гідності у старших підлітків.
- Усвідомлення свободи у прийнятті рішень.
- Виховання відповідальності, любові в учнів 7–8-х класів.
- Формування у старших підлітків почуття справедливості.
- Значення української мови для старших підлітків.
- Обговорення проблемних ситуацій з формування національно-культурної ідентичності на годинах спілкування учнів 7-8-х класів.

Тематика індивідуальних бесід для учнів 7-8-х класів

1. Як Ви розумієте поняття «національно-культурна ідентичність».
2. Як подолати власні комплекси (твоє ставлення до себе).
3. Як контролюєш ти себе у різних життєвих ситуаціях.
4. Утвердження національної ідеї, державної незалежності і суверенітету України.
5. Виховання любові до рідної мови в учнів 7–8-х класів.
6. Формування у старших підлітків почуття національної самопошани і гідності.
7. Гідність і упевненість в собі.
8. Уміє захищати свої права в Україні та за її межами.
9. Національні цінності у житті незалежної суверенної української держави.
10. До чого призводить втрата історичної пам’яті?
11. Мова – то серце народу.

12. Творцем української національної культури є український народ.
13. Національна ідея як утвердження української незалежної соборної самостійної держави.

Анкета № 1 для вчителів

1. Як Ви розумієте поняття „національно-культурна ідентичність”?
2. Які методи виховної роботи у формуванні національно-культурної ідентичності є найбільш дієвими?
3. Які форми позакласної роботи є найбільш ефективними у формуванні національно-культурної ідентичності у дітей?
4. Які вікові особливості старших підлітків є найбільш значущими у формуванні національно-культурної ідентичності?
5. Що, на Вашу думку, на сьогодні найбільше утруднює формування національно-культурної ідентичності у підлітків?
5. Яку б методичну допомогу ви хотіли отримати у формуванні національно-культурної ідентичності дітей старшого підліткового віку?
6. Якими своїми здобутками у плані формуванні національно-культурної ідентичності у дітей ви могли б поділитися з колегами?
7. Яка методична розробка чи методика з цієї проблеми вас би зацікавила?

Анкета № 2 для вчителів

1. Чи можете Ви дати визначення терміну "національно-культурна ідентичність"?
2. Чи вважаєте Ви доцільною і необхідною діяльність вчителя зі створення педагогічних умов вихованості моральної самосвідомості старших підлітків?
3. Які методи позакласної виховної діяльності зі старшими підлітками Ви частіше використовуєте у своїй роботі?
5. Які методи роботи Вам найкраще вдаються?
6. Яку допомогу Ви б хотіли отримати в організації формування національно-культурної ідентичності старших підлітків у позакласній діяльності?

З метою виявлення сформованості знань старших підлітків про національно-культурну ідентичність, нами було використано ряд діагностичних методик. У ході діагностування, з метою отримання інформації про рівень знань та усвідомлення сутності моральної самосвідомості учнями 7–8-х класів, ми

використовували методи анкетування, пілотажної бесіди, мозковий штурм, незакінчені речення, вправи, тести тощо. Адже, розмірковуючи над відповіддю, старших підлітків через самооцінку, самоусвідомлення, самопізнання, самовдосконалення, спонукали і стимулювали до глибокої внутрішньої роботи над собою.

Анкета для учнів 7–8-х класів № 1

1. Що таке національно-культурна ідентичність особистості?
2. Чи вважаєш ти себе патріотом?
3. Що ти вкладаєш у поняття „гідність”?
4. Як ти розумієш відповідальність?
5. Що для тебе є свобода?
6. Яку людину ти можеш назвати справедливою?
7. Справедливість проявляється в...
8. Любов – це...?
9. Де ти можеш себе добре проявити?
10. Що це означає бути людиною для себе?

Анкета для учнів 7–8-х класів №2

„Людська, особистісна та національна гідність”.

1. Як ти розумієш поняття людська гідність?
2. Які почуття в собі ви вважаєте найважливішими, вирішальними?
3. Як ви відстоюєте власну гідність?
4. Що ви робите для того, щоб стати гідною людиною?
5. Чи модно сьогодні серед підлітків відстоювати національну гідність? Якщо так, то яким чином? Якщо ні, то чому?
6. Хто для тебе є національним героєм?
7. Національна гідність?
9. Що потрібно зробити для того, щоб виховати національну гідність у молоді?
10. Що з цією метою робиться у твоїй школі?
11. У яких випадках, як правило, згадується національна гідність?
12. Про яку людину говорять, що вона має національну гідність?
13. Чи захищає закон України людську гідність?
14. Як захищається національна гідність?

Анкета для учнів 7–8-х класів №3

7. Як ви розумієте поняття «свобода»?
8. Яка особистісна якість для вас є найважливішою?

9. Які якості людей викликають у вас відразу?
10. Яких якостей ви хотіли би позбутися?
11. Як ти розумієш поняття „самопізнання”.
12. Чим ти відрізняєшся від однолітків?
13. Що на твою думку, означає бути відповідальним?
14. Яке має значення відповідальність у житті людини?
15. У чому проявляється відповідальність?
16. Чи доводилося тобі проявляти відповідальність і за яких обставин?
17. Справедливість це ...
18. Які додаткові моральні знання ти хотіла/в би отримати?

Анкета для учнів 7–8-х класів №4

1. На твій погляд:
 Національна культура – це... _____
 Відповідальність... _____
 Любов до Батьківщини... _____
 Національна ідея – це _____
 Ідентичність... _____
2. Чи хвилює тебе майбутнє України, від кого залежить її доля?
3. Які вчинки викликають у тебе захоплення?
4. Що тобі хотілось би здійснити у своєму житті?
5. Що означає любити людей?
6. Чи можна любити людей і не любити себе?
7. Що означає любити себе?
8. Хто є твоїм ідеалом? Чому?

Анкета для учнів 7–8-х класів №5

1. Україна для тебе – це ...?
2. Як ти охарактеризував би українців?
3. Які національні цінності мають об’єднувати усіх українців?
4. Твоє ставлення до Батьківщини?

Старші підлітки з почуттям відповідальності, як структурного компонента національно-культурної ідентичності мають бути відповідальними як перед собою так і перед іншими. Щоб дізнатися про сформованість цих показників, використовуємо мозковий штурм „Що заважає людям поводитися відповідально?”

Мозковий штурм „Що заважає людям поводитися відповідально?”

Вчитель пропонує учням висловити свої думки про те, що заважає людям поводитися відповідально, і записує відповіді на дошці.

Після проведення мозкового штурму слід узагальнити відповіді учнів і дати (в разі потреби) подану нижче інформацію.

- Перешкоди на шляху до відповідальної поведінки.
- Бути с самим собою важко.
- Тільки егоїсти роблять те, що хочуть.
- Чому я маю визнавати заслуги інших.
- Мені соромно говорити те, що я думаю про себе.
- Якщо хтось відмовляє мені, це означає, що він мене не поважає.
- Важко оцінити себе самому.
- Зарозумілість так само шкодить стосункам, як і надмірна сором'язливість.
- Я не хотів би говорити про свої думки й почуття, бо не хочу турбувати інших своїми проблемами.

У ході констатуючого експерименту велика увага приділялась бесідам з проблем моральної поведінки, зокрема здійснення моральних вчинків. Під час таких бесід підлітки діляться своїми думками, почуттями, наводять приклади з власного життя, що давало можливість краще зрозуміти їх моральний світ.

Пілотажна бесіда з учнями 7–8-х класів

1. Як ти розумієш поняття «моральні цінності»?
2. Чому так важливо поважати себе?
3. Люди досягають більше, якщо вірять в себе.
4. Поважати себе означає залишатися собою за будь яких обставин.
5. Як ти ставишся до себе, так і ставитимуться до тебе й інші.
6. Поважати себе означає намагатися бути кращим, ніж ти є.
7. Поважати себе означає поважати інших.
8. Бути чесним із самим собою.
9. Бути справедливим – це...
10. Сходінки до самоповаги.
11. Наведи конкретні приклади прояву гуманності.
12. Я творець власного життя.
13. Чи завжди ти правдивий перед собою.
13. Як ти розумієш вислів «Свобода в поведінці».

14. Відповідальність – оберіг життя

15. „В світі немає нічого досконалішого, ніж людина,» поясніть слова арабського філософа Абдулла Сарацина.

Свою ефективність у формуванні національно-культурної ідентичності старших підлітків доводять диспути. Під час диспуту школярі обмінюються поглядами з конкретної проблеми, висловлюють різні думки, колективно обговорюють питання з зазначеної проблеми, учні відстоюють власну позицію, переконуються в правильності чи помилковості своїх суджень, отримують нові знання, вчаться їх висловлювати, аргументувати, дотримуються принципу взаємоповаги до співрозмовника. Зокрема зі старшими підлітками можна провести такі диспути, як:

1. Що для тебе є свобода?
2. Прагнення вільно висловлювати свою думку.
3. Чи існує український характер?
4. Чи знаєш ти свої права і обов'язки?
5. Свобода і відповідальність.
6. Що важливо для тебе?

Позитивний вплив на виховання моральної самосвідомості старших підлітків мало виконання творчих завдань, різноманітних вправ, інтерв'ю. Працюючи над вправами, діти виконують багаторазові дії, тобто тренуються у застосуванні моральних принципів на практиці. Таким чином вони поглиблюють свої знання про моральні цінності та національні цінності, шліфують відповідні уміння і навички, розвивають критичне мислення і творчі здібності.

Творче завдання

1. Скласти маршрут подорожі „Запрошуємо до України”.
2. Презентація „Сто чудес України”.
3. Презентація „Видатні українці”.
4. Дай пораду своїм ровесникам.
5. Складіть пам'ятку «Як бути відповідальним».
6. Чому Сократ радив "Пізнати самого себе".
7. Дітям пропонується скласти розповідь про відому особистість, якою вони захоплюються.

Вправа „Самопізнання”

Самопізнання своєї духовності є однією з вихідних умов підготовки до створення свого гідного іміджу. Дайте письмово відповіді на запитання, докладно обґрунтовуючи свою відповідь:

- Які моральні цінності є для тебе пріоритетними?
- Якої мети ти прагнеш досягти у житті? Найближчим часом?
- Чи всі твої звички гарні?
- Яких звичок ти хочеш позбутися?
- Які добрі слова ти можеш написати про своїх батьків?
- Чи є у тебе друзі? Якщо «так» то скільки?
- Яких правил поведінки ти дотримуєшся завжди?
- Що є неприйнятним у поведінці для тебе?

Вправа „Мої позитивні якості”

Кожна людина має свої позитивні якості, які визначають успішне спілкування з іншими. Іноді людина навіть не усвідомлює того прекрасного, що в неї закладено. Якщо ви з'ясуєте це, то підвищите свій рівень самоповаги.

Спочатку пригадайте, що ви робите добре, чим пишаєтеся, згадайте свої успіхи в минулому. Запишіть: „Мої досягнення – це...”.

Тепер розділіться на пари. Кожен по черзі має розповісти про свої досягнення. Після цього поміркуйте з партнером над тим, які саме чесноти сприяли вашому досягненню успіху. Запишіть: „Мої найкращі якості – це ...”.

Тепер кожен читає і називає свої позитивні якості, а потім вчитель запитує у всіх „Які ще чесноти ви можете назвати?”, „Що заважає використовувати свої позитивні якості тому чи іншому учневі”.

Вправа „Мені в собі не подобається...”

Учням пропонується закінчити речення: „Мені в собі не подобається...”

Після закінчення вправи запитання до учнів:

- Чи все з того, що ви написали, хотілося б змінити? Чому?
- Чи робив ти спроби працювати над собою?

А тепер заміни те, що не подобається, не бажане. Як на вашу думку, у реальному житті що необхідно зробити, щоб стати кращим?

Вправа „Чого бажаю я та чого очікують від мене інші”

У двох стовпчиках напишіть:

1. Що насправді я роблю та бажаю робити для розвитку та процвітання України.
2. Чого очікують від мене оточуючі.

Запитання до учнів:

- Чи співпадають написи у двох стовпчиках?
- Чому саме так відбувається?
- Щоб ви бажали змінити?
- Що для цього потрібно зробити?

Вправа „Застереження нащадкам”

Вчитель пропонує дітям об'єднатися у групи з 3-4-х учнів скласти і записати на ватмані «Застереження нащадкам». У застереженні діти повинні вказати чому і яким чином потрібно уникати екологічних катастроф, як Чорнобиль, бойових дій, як на Сході України, до яких наслідків це може призвести. На виконання завдання 10-12 хвилин. По закінченні кожна група знайомить присутніх з своїм проектом. Всі проекти діти обговорюють.

Інтерв'ю для батьків

1. Україна і українці на зламі віків.
2. Про що завжди мають пам'ятати українці?
3. Уроки історії – вибір сучасності.
4. Про що не пишуть у підручниках з історії?
5. Яким було життя колись в Україні?
6. Що потрібно зробити українцям, щоб наша країна стала ще кращою?
7. Які інтереси мають об'єднувати усіх українців?
8. Свобода – це коли можна все.
9. Справедливість є важливою рисою, яка визначає порядок людських взаємин у діяльності.
10. Які, на вашу думку, характерні риси особистості та поведінки представників різних національностей?

Практичне значення для старших підлітків у формуванні національно-культурної ідентичності мають тести. Метод тестування застосовується для стандартизованого виміру індивідуальних

відмінностей та давав цінні дані для вивчення особистості і її потенціальних здібностей.

Тест „Рівень Вашої самооцінки”

Поставте собі бали в залежності від відповідей на кожне питання

Дуже часто - 4 бали, Часто - 3 бали, Інколи - 2 бали, Рідко - 1 бали, Ніколи - 0 бали

- Я об'єктивно оцінюю власну поведінку.
- Мені б хотілося, щоб мої дії частіше схвалювали інші.
- Мені не вистачає впевненості у собі.
- Я боюся виглядати дурнем.
- Зовнішній вигляд інших кращий, аніж мій.
- Мені хочеться, щоб друзі мене підбадьорювали.
- Постійно почуваю свою відповідальність за роботу.
- Я переживаю за своє майбутнє.
- Багато хто до мене ставиться погано.
- Я проявляю менше ініціативи, ніж інші.
- Я переживаю за свій психічний стан.
- Я боюся виступати перед незнайомими людьми.
- Я часто роблю помилки.
- Я не вмію розмовляти як слід з людьми.
- Я занадто сором'язливий (а).
- Моє життя приносить небагато користі.
- Я не маю з ким поділитися своїми думками.
- Однокласники чекають від мене дуже багато.
- Однокласники не особливо визнають мої досягнення.
- Я відчуваю, що люди мене не розуміють.
- Я не відчуваю себе в безпеці.
- Я часто даремно хвилююся.
- Я відчуваю себе ніяково, коли заходжу до кімнати, де є дорослі.
- Я відчуваю, що люди говорять про мене за мою спиною.
- Я відчуваю свою скутість.
- Я впевнен (а), що люди майже все сприймають краще, ніж я.
- Мені здається, що зі мною може статися якась неприємність.
- Мене хвилює думка про те, як люди ставляться до мене.
- Як шкода, що я не така(ий) компанійська(ий).

- В суперечках я відстоюю свою правоту тільки тоді коли впевнена(ий).

Перевірте результати. Якщо Ви набрали:

Від 0 до 25 балів - Ви повністю впевнені в своїх діях.

Від 26 до 45 балів - У Вас середній рівень самооцінки.

Від 46 і вище - Ви володієте низьким рівнем самооцінки (переживаєте коли Вам роблять критичні зауваження, сумніваєтесь в правильності своїх дій).

Методика дослідження самооцінки (за Щуром В. Г., Якобсоном С. Г.).

Інструкція: Уявіть, що ваше життя – це сходинок.

Намалюйте 5 сходинок по 4 рівні і підпишіть їх: здоров'я, розум, щастя, успіхи у навчанні, впевненість у собі.

Оцініть, на якому з рівнів по стану здоров'я, розуму, відчуттю щастя, успіху в навчанні, впевненості у собі ти знаходишся на даний момент. Відміть це плюсом.

Аналіз результатів:

1. Аналіз самооцінки підраховуємо в балах: 5-а сходинка - 5 балів, 4-а сходинка – 4 бала, 3-я сходинка – 3 бала, 2-а сходинка – 2 бала, 1-а сходинка – 1бал.

2. Якщо сума балів дорівнює 14-15, самооцінка завищена, від 9 до 13 балів – адекватна (нормальна), від 8 до 3 балів – занижена.

Методика незакінченого речення.

Інструкція: „Допиши наведені нижче речення. Обов'язково аргументуй свою думку”.

Допишіть, будь ласка, речення:

Більше всього я ціную в людині...

Про себе я думаю, що я...

Мені здається, що мої товариші цінують мене за...

В собі я більше за все не розумію...

Кожна людина може захищати свою гідність у ...

Національна гідність це ...

Для того, щоб ми пишалися Україною потрібно ...

Мені подобається в школі ...

Мої близькі вважають мене...

На мою думку, більшість людей живуть для ...

Для мене важливо ...
Моє майбутнє пов'язане з ...
Я не уявляю життя без ...
Кожен у світі ...

Метод незакінчених речень „Батьківщина для мене...”

Батьківщина для мене...
Я люблю Україну, бо...
Справжній патріот...
Ми чекаємо змін у житті України...
Якби я був президентом, то...
Я для України...

Гра „Чарівний ярмарок”

Особливість цього ярмарку полягає в тому, що на ньому "продають" і "обмінюються" незвичайним "товаром" – людськими якостями.

Для проведення вправи необхідні аркуші паперу, на яких діти великими літерами записують слово "придбаю" і нижче – якості, які кожний учасник хотів би придбати. Аркуш діти тримають у руці, щоб усі інші бачили текст. Потім на маленьких аркушах паперу кожний учасник фіксує по одній якості, яку би він хотів "продати" або "обмінити" на "ярмарку".

Далі діти ходять по "ярмарку", приглядаються до "товарів", здійснюють "купівлю-продаж" або їх "обмін". Необхідна умова: якості не можна віддавати, не отримавши нічого взамін.

Вчитель постійно стимулює активність на "ярмарку". Гра припиняється тоді, коли "ярмарок" "роз'їжджається" або ж вчитель, який бере на себе роль директора, оголошує: "П'ять годин! Ярмарок закривається" і закінчує "торги".

Гра „Чи знаєш ти?”

У грі беруть участь всі учні. Вчитель ділить клас на дві команди. Обираються три учні, котрі виконуватимуть роль суддів. Кожна команда обирає капітана. Вчитель ставить запитання, якщо одна з команд знає відповідь, капітан показує червону картку, і тільки тоді хтось із команди відповідає. Якщо команда відповіла не правильно, відповідає інша команда. За правильну відповідь – 1 бал. На роздуми дається 1 хвилина.

Запитання:

1. Що визначає закон „Про економічну самостійність України?”
2. Адміністративно-територіальними одиницями України є? (*Область, район, місто, селище і сільрада*).
3. Суверенітет – це ...
4. Президент України обереться ...
5. В Україні поряд з Президентом діють ...
6. Державними символами України є ...
7. Державний герб – це ...
8. Зображення державного герба розміщується на ...
9. Автором мелодії державного гімну „Ще не вмерла Україна” є ...
10. Державний прапор – це ...
11. Чи карається публічне глумління над державними символами України?
12. Які області входять до складу України?
13. Декларація про державний суверенітет України – це...
14. Які суверенні права має держава?
15. Які події відбулися 24 серпня 1991 року?
16. Конституція – це ...

Пошукова діяльність

1. Українські народні свята і звичаї в різних регіонах України.
2. Народні герої України у фольклорі.
3. Національна символіка у народному мистецтві.
4. Найдавніші писемні пам’ятки в Україні.
5. Жертви репресій і голодомору.

Теми творів-роздумів для учнів 7–8-х класів

- „Наш дім – моя земля”;
- „На цій землі я народився”;
- „Українська перспектива європейської інтеграції”;
- „Щоб я зробив для України, якби мене обрали президентом”;
- „Мова чи суржик?”;
- „Чи існує український характер?”;
- „Патріотизм чи націоналізм?” ;
- „Небо синє і сад зелений, мирне небо, край благословенний”;
- „Є щось святе в словах: мій рідний край”.

Аналіз результатів даних методик дозволив виявити рівні сформованості національно-культурної ідентичності старших підлітків, які будуть враховані на формувальному етапі експерименту. Рівні сформованості національно-культурної ідентичності старших підлітків наступні: високий, середній, низький.

Високий рівень. Старші підлітки усвідомлюють і визначають зміст моральних понять, що фіксують увагу на власних моральних переживаннях, думках, вчинках і поведінці в цілому. Мають добрі знання про історію і національну культуру України, сучасні політичні і державні процеси, уміють їх аналізувати та оцінювати їхню роль у житті країни та окремої людини. Мають уявлення про народні звичаї, традиції та обряди, люблять українську мову, шанують символи України. У своїй поведінці орієнтуються на моральні цінності любові, свободи, справедливості, гідності і відповідальності. Діти цієї групи усвідомлюють свою приналежність до українського народу, мають добре розвинені почуття національної гордості, любові до Батьківщини, добре знають свої права і обов'язки і вміють їх відстоювати. Підлітки беруть активну участь у житті класу, школи, у прийнятті моральних рішень та виконанні доручень.

Середній рівень. У старших підлітків констатовано вибіркоче розуміння моральних понять, проявляється інтерес до вивчення свого внутрішнього світу, але в меншій мірі – до аналізу моральних ситуацій. Національно-культурна ідентичність визначається ставленням оточуючих, впливом власної самооцінки і самосприйняття і коливається у межах від хизування, зверхності до почуття невдоволення своєю етнічною приналежністю. Такі діти потребують спонуки і заохочення у постійному послуговуванні українською мовою, вивченні української історії, народних традицій, звичаїв та обрядів. Слід відмітити ситуативні та конформістські мотиви, які переважають у поведінці дітей, висловлювання часом діаметрально протилежних суджень. Також учні цієї групи виявляють відповідальність, якщо є контроль з боку дорослих, не завжди дотримують слова, не готові протистояти приниженню власної чи національної гідності.

Низький рівень. Процес розуміння моральних понять у старших підлітків ускладнюється, вони часто дають їм неадекватні визначення, мають обмежені або не завжди вірні знання про історію України, її національну культуру, моральні цінності. Послугуються українською мовою лише у школі, свідомо ігноруючи її у побуті та у

спілкуванні з однолітками. У майбутньому не виявляють інтересу до життя в Україні, байдужі до подій, що відбуваються в Україні. Розмитість і не сформованість національно-культурної ідентичності є причиною національної меншовартісності та захоплення іншими культурами, прагнення ідентифікувати себе з ними. Діти цієї групи легко підпадають під вплив ворожих ЗМІ, що спричинює послаблення, а то й зміну національно-культурної ідентифікації, спотвореного розуміння моральних цінностей. Слабкий інтерес до національної культури, нерозвинені навички самокерівництва, високий рівень звинувачень інших та життєва пасивність визначають схильність приписувати відповідальність за власні невдачі іншим, без намагання щось змінити у собі, а також характеризують високу конфліктність у стосунках з дітьми інших національностей. Моральні рішення приймають спонтанно або за підказкою інших. Не здатні самостійно вирішувати власні проблеми. Виявляють байдужість або пасивність у житті класу і школи.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми. Подальшої розробки потребують виховні програми, методики та технології гуманістичного спрямування.